

MARTA KAŻMIERCZAK 



<https://orcid.org/0000-0003-2925-0209>

Uniwersytet Warszawski

mkazmierczak@uw.edu.pl

WIEŻA BABEL CZY WIEŻA Z KOŚCI SŁONIOWEJ? RECEPCJA PRZEKŁADOZNAWSTWA ZACHODNIEGO W ROSYJSKOJĘZYCZNEJ NAUCE O PRZEKŁADZIE – PRÓBA ROZPOZNANIA

Abstract

The Tower of Babel or Ivory Tower? The Reception of Western Translation Research in Russian-language Translation Studies – a Reconnaissance

The aim of this paper is to survey what texts and authors representing Western translation studies have been translated into Russian over the last seven decades and to describe the dynamics of the emergence of these translations as well as possible agendas behind the choices. It also traces, on a partial corpus, to what extent Russian translation scholars tend to cite and quote Western ones. The findings lead to a tentative conclusion that so far TS knowledge has been transferred mainly by unfrequent references to original publications and by way of mediated accounts (reviews, textbook summaries), while translations of particular studies have only recently begun appearing on a wider scale, their impact as yet uncertain.

Keywords: Western translation studies, reception, circulation of scientific concepts, publishing policies, Russia

Słowa kluczowe: zachodnie teorie przekładu, recepcja, obieg koncepcji naukowych, polityka wydawnicza, Rosja

1. Cele i ograniczenia pracy¹

We wprowadzeniu do tomu *Kultura w stanie przekładu* Ewa Kraskowska podkreśla: „To, jakie i czyje prace naukowe są przekładane na różne języki docelowe, w dużej mierze determinuje (...) zakres i sposób, w jaki konkretne koncepcje czy szkoły badawcze rozprzestrzeniają się w akademickim uniwersum” (2012: 9). Warto badać również, czy i sama teoria przekładu może być jedną z *travelling theories*, teorii w podróży. Podjęłam próbę sprawdzenia, czy może ona powędrować z zachodu na wschód Europy. Przedstawię wyniki rozpoznania tego, czy i jakie zachodnie teksty naukowe dotyczące przekładu były tłumaczone na język rosyjski, oraz recepcji tych tekstów (w postaci przywołań bibliograficznych). Zaczę od uściślenia pewnych elementów tytułu.

Po pierwsze, przez recepcję należy tu rozumieć wyłącznie recepcję przekładową – w zakresie liczby i wyboru tekstów; omówienie recepcji w sensie intelektualnego mierzenia się z danymi koncepcjami przez badaczy reprezentujących kulturę docelową znaczenie przekraczałoby ramy artykułu. Przekładoznawstwo² zachodnie z kolei obejmuje tu naukę o tłumaczeniu uprawianą na zachód (i południe) od granic dawnego Związku Radzieckiego, niekoniecznie w rozumieniu Europy Zachodniej, bo również choćby w krajach bloku socjalistycznego, jak Polska i Czechosłowacja, w których myśl przekładowa rozwijała się jednak odrębnie. Komplikuje to może wygodne założenie badania wymiany między dwoma obiegami naukowymi o mocnej pozycji centrów, wszakże skłania do tej decyzji choćby znaczący udział owych materiałów w puli dokonanych tłumaczeń. Wyłączeniu podlegają natomiast przekłady prac powstałych na przykład w językach łotewskim, litewskim, estońskim, jako należące do obiegu wewnątrz krajowego ZSRR, oraz obcojęzyczne teksty autorów rosyjskich/radzieckich, następnie przetłumaczone. Śladów recepcji szukam w materiałach rosyjskojęzycznych w epoce zarówno radzieckiej, jak i w Rosji po 1991 roku – zbadałam pod względem zawartości takie źródła jak antologia myśli translatologicznej,

¹ Jest to poszerzona i zmieniona wersja artykułu w języku francuskim: M. Kaźmierczak, *Une théorie itinérante? La pensée traductologique occidentale dans la traduction russe (réception éditoriale)*, tłum. D. Karczevska, „Romanica Wratislaviensia” 68, 2021, s. 101–118. DOI: 10.19195/0557-2665.68.8

² Określeń „przekładoznawstwo”, „teoria przekładu/tłumaczenia”, „translatologia” używam w artykule synonimicznie, jako nazw całej dyscypliny.

wpływowo niegdyś roczniki, wybrane obecnie publikowane czasopisma branżowe, naukowe i kulturalne oraz niektóre inne rosyjskie publikacje o przekładowym profilu.

Ponadto wypada zastrzec, że artykuł przynosi istotnie **wstępne** rozpoznanie i nie pretenduje do miana badań o charakterze ściśle naukometrycznym. Przejawia się to między innymi w tym, że liczbę włączonych tekstów zagranicznych oraz „gęstość” cytowań badaczy obcych odniosłam jedynie do objętości całej danej publikacji przekładoznawczej (nie ustalając proporcji cytowań z różnych dziedzin, w różnych językach, etc.). Zrezygnowałam także z całościowego zbadania określonego korpusu (por. Skibińska 2015) na rzecz bardziej przekrojowego, choć mniej systematycznego ujęcia. Ta ostatnia decyzja wiąże się ze specyficznymi przeszkodami w zbudowaniu zamkniętego, wyczerpującego korpusu, jakie nasunął w toku pracy badawczy materiał (por. Pym 1998/2014: 38–54), mianowicie z rozproszeniem publikacji oraz trudnościami ze zlokalizowaniem tekstów lub ustaleniem ich charakteru. W przypadku wielu przekładów nie udało się bowiem dotrzeć do samych publikacji i omówienie oparte jest częściowo na danych bibliograficznych i katalogowych. Ograniczenie stanowi przy tym fakt, że dostępne zdalnie katalogi rosyjskich bibliotek zwykle nie obejmują historii wydawniczej przed połową lat 90. XX wieku³. Niektóre z wynikających stąd komplikacji zilustruję w trakcie rozważań. Niemniej w toku wywodu odwołuję się także do mniejszego podkorpusu, prześledzonego z większą dokładnością (w cz. 3 artykułu). Mimo zakreślonych w ten sposób ograniczeń, przegląd powinien wykroczyć poza charakter czysto bibliograficzny, dlatego poddam zgromadzone dane pewnej analizie jakościowej, między innymi starając się dociec przyczyn niektórych zaobserwowanych zjawisk i tendencji.

³ Najdalej wstecz sięgają bazy danych Instytutu Informacji Naukowej Nauk Społecznych Rosyjskiej Akademii Nauk (ИНИОН РАН) – ewidencjonują publikacje literaturoznawcze i językoznawcze od 1986 r. (Zob. <http://inion.ru/resources/bazy-dannykh-inion-ran/> [dostęp: 29.12.2019]). Ponadto korzystałam m.in. z danych Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie (РГБ), Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Petersburgu (РНБ), z bazy BITRA Uniwersytetu w Alicante (wśród ok. 360 haseł indeksujących język rosyjski brak tłumaczeń), cyfrowej biblioteki zwanej „Cyberleninką” oraz bibliografii w monografiach i czasopiśmie naukowych, zbyt licznych, by wymieniać je w artykule. Warto zauważyć, że w dotychczasowych pracach łączących namysł nad historią przekładu i działalnością wydawniczą przedmiotem badań czyniono głównie druki zwarte (por. Sapiro 2018; Colombo 2019); w niniejszym – znaczną rolę odgrywają artykuły, eseje, rozdziały, w znikomym stopniu uprzednio katalogowane.

Nie istnieje jeszcze przyjęta metodologia dociekań i opisu w zakresie tłumaczeniowej trajektorii myśli translatorycznej⁴. Nie zaproponowano jej choćby w obszernym kompendium *A History of Modern Translation Knowledge*: zaledwie dotyka tych zagadnień Lieven D’hulst (2018), zaś na przykład Alexandra Assis Rosa (2018), dokonując przeglądu form, za których pośrednictwem dokonuje się rozprzestrzenianie wiedzy o przekładzie, w ogóle nie uwzględnia samych tłumaczeń. Brałam zatem pod uwagę zastosowane podejścia lub uwagi metodyczne zawarte w pracach różnych badaczy, w tym Elżbiety Skibińskiej (2015), Anny Bednarczyk (2000), Ewy Konefał (2019), Natalii Sokołowej (Соколова 2017) i Daniela Gile’a (2015) – czasem dystansując się od nich⁵. Nie istnieje, o ile mi wiadomo, żaden indeks bibliograficzny tłumaczeń tekstów przekładoznawczych na język rosyjski, do którego można by odesłać, dlatego pierwszy etap prac stanowi dokumentacja. Jej rezultaty przedstawia publikowany łącznie z niniejszą rozprawą aneks (zob. s. 40–48), do którego będę odsyłać w toku wywodu.

Nie ulega też wątpliwości, że gdy dociekania lokują się na przecięciu historii przekładu i historii nauki o tłumaczeniu, nie sposób rozdzielić obiektu badań⁶ tych dwóch subdyscyplin: translatu jako wytworu i ewolucji myśli. Równocześnie stawiam od razu hipotezę, że przyswajanie obcej myśli translatologicznej dokonuje się w analizowanej kulturze przyjmującej nie tylko za pomocą przekładu *sensu stricto*, i pokazuję również inne formy. Mamy zatem do czynienia z wykraczającymi poza translację zjawiskami transferu w rozumieniu Lievena D’hulsta (2018), ze wszystkimi komplikacjami badawczymi, jakie to za sobą pociąga.

⁴ Badano, oczywiście, trajektorie teorii literaturoznawczych i kulturoznawczych, zwłaszcza „podróże” poszczególnych koncepcji, zob. np. Susam-Sarajeva 2006. Moje zaplecze metodologiczne stanowią jednak przede wszystkim poszukiwania o charakterze metaprzekładoznawczym i próby całościowego ujęcia importu zespołów tekstów.

⁵ Z oczywistych względów proponowane ujęcie różni się od metod stosowanych przez Gisèle Sapiro (2018 i inne publikacje) – jej badania oparte są na istniejących (choć łączonych i uzupełnianych) korpusach, gdzie informacje o przekładach prac z wielu dyscyplin dostarczają dużego zasobu danych, które można poddać analizie statystycznej, nie jest zaś istotna kompletność poszczególnych podkorpusów dziedzinowych.

⁶ Wbrew uogólnieniu tego postulatu przez Ewę Konefał (2019: 251–252).

2. Przegląd publikacji – cz. 1 (II poł. XX wieku)

Przyjrzyjmy się najpierw zestawieniu tłumaczeń prac badaczy zachodnich w ujęciu chronologicznym. Przegląd rozpoczynam od lat 50. XX wieku, to znaczy w epoce faktycznego ukształtowania refleksji nad przekładem jako nauki. Dla lat 50. i 60. udało mi się zlokalizować szereg rosyjskich wersji artykułów – zob. Aneks, lista 1.

Od razu zwraca uwagę obecność nazwisk naprawdę istotnych w historii przekładoznawstwa, jak Georges Mounin czy Edmond Cary, współtwórca francuskiego stowarzyszenia tłumaczy (Société française des traducteurs) i pisma „Babel”, a z drugiej strony przywoływanie autorefleksji tłumaczy, w szczególności tych, którzy łączyli twórczość własną z twórczością translatorską, jak Julian Tuwim i Valery Larbaud. Wyraźnie zaznacza się też zainteresowanie przekładem maszynowym. W przypadku tekstów Mounina wypada wszakże odnotować specyfikę miejsca publikacji. Związany z uzależnioną od ZSRR Światową Radą Pokoju miesięcznik „В защите мира” (dosł. „W obronie pokoju”), mimo programowo międzynarodowego⁷ charakteru, nie był właściwą platformą twórczej wymiany myśli na gruncie nauki o przekładzie.

Kolejna dekada przyniosła więcej tłumaczeń niż dwie poprzednie łącznie, wciąż jest to jednak niewielka liczba artykułów. Listę 2 Aneksu otwiera kluczowy tekst Eugene’a Nidy wykładający jego koncepcję *science of translation*, opublikowany w prestiżowym językoznawczym piśmie w otoczeniu rozpraw badaczy rodzimych jako otwarcie wielogłosu o przekładzie (m.in. w zestawieniu z następującym po nim tekstem Jefima Etkinda poświęconym przekładowi literackiemu „jako sztuce i nauce” – ЭткинД 1970). Poza tym obserwujemy niemal wyłącznie obecność autorów słowiańskich – Czechów, Polaków, Bułgara i Serba. Czeskie wątki na łamach cyklicznej publikacji *Мастерство перевода* (dosł. „Rzemiosło/sztuka przekładu” – w rosyjskim rzeczowniku skupiają się znaczenia ‘opanowania profesji’ oraz ‘kunsztu’) wiążą się w znacznej mierze z osobą Jiříego Levego. Opublikowano rozdział wstępny ostatniej redakcji jego książki *Umění překlada* (w poprzednim

⁷ Podtytuł: «Ежемесячный международный журнал». Redaktorem naczelnym był francuski polityk Pierre Cot. Pismo ukazywało się w Moskwie w latach 1950–1961, pod kilkoma tytułami: „Сторонники мира” (nr 7 – 20, 1950), „Мир” (nr 21, 1950 – 26, 1951), „В защиту мира” (nr 1, 1951 – 7, 1961). Wychodził również m.in. francuskojęzyczny odpowiednik „Horizons. La Revue de la Paix”.

tomie – tłumaczenie dwóch innych, por. Aneks, lista 1), z wprowadzeniem, w którym Bohuslav Ilek omawia wkład przedwcześnie zmarłego kolegi w rozwój dziedziny. Refleksje czeskiego tłumacza angielskiej prozy Aloysa Skoumala przełożone z francuskiego, z publikacji w kwartalniku „Babel” (oryginał: Skoumal 1970), znajdujemy w czasopiśmie literaturoznawczym. Chronologicznie dekadę zamyka przekład z włoskiego – jedyny poza artykułem Nidy tekst ze ściśle rozumianego Zachodu.

Komentarza wymaga ponadto pozycja bez autora, *Разговор цумам*. W roku 1960 wydano antologię wypowiedzi pisarzy rosyjskich o przekładzie, do której jeszcze nawiąże. Podobna publikacja z myślą zagraniczną nie ukazała się, lecz powstała jej namiastka. W roczniku *Мастерство перевода* za rok 1970 znajdujemy dziesięciostronicową „Rozmowę cytatów” 22 autorów – głównie niemieckich (choć są też Tytler, Belloc, Ortega y Gasset), gdyż jest to odtworzenie aneksu, jaki do swojej książki *Zielsprache. Theorie und Technik des Übersetzens* dołączył Fritz Güttinger (1963). Cytaty tłumaczyli słuchacze seminarium przekładowego Jefima Etkinda (Ред. 1970) – przy czym nie ma pewności, czy zawsze z języka oryginału.

Przejdźmy do tłumaczeń o objętości wydań książkowych (Aneks, lista 3). Od lat 50. do 80. jest to zaledwie sześć pozycji. Najwcześniejsza, z 1957 roku, to przyswojony z angielskiego zbiór artykułów o przekładzie maszynowym, wyprzedzający, jeśli się nie mylę, radzieckie badania w tej sferze i przynoszący między innymi pionierskie rozważania Jehoszuy Bar-Hillela, dość często cytowane następnie w rosyjskojęzycznych pracach. W 1971 roku pod rosyjską redakcją wydano kolejny zbiór tekstów z tej dziedziny, tłumaczonych z angielskiego, włoskiego, niemieckiego i francuskiego. Trzy autorskie monografie prezentują osiągnięcia badaczy z kręgu słowiańszczyzny: pełnej publikacji doczekała się „Sztuka przekładu” Levego oraz rozprawy Antona Popoviča i Anny Liłowej, tłumaczone odpowiednio z czeskiego, słowackiego i bułgarskiego.

Osobne miejsce zajmuje natomiast czwarta chronologicznie pozycja, tj. zredagowana przez Wilena Komissarowa antologia zatytułowana „Zagadnienia teorii przekładu w zagranicznej lingwistyce” (*Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*). Zawartość antologii ma układ koncepcyjny, teksty przełożone z trzech języków⁸ zgrupowano według szeroko rozumianych tematów, a ich kolejność w obrębie poszczególnych grup

⁸ Wszystkich tłumaczeń z języka angielskiego dokonała Leonora Czerniachowska, z francuskiego – Gienrich Turowier, z niemieckiego – A[ndrzej] Batrak.

niekoniecznie podyktowana jest chronologią. Tom otwierają wypowiedzi mające zaprezentować „Ogólnolingwistyczne aspekty tłumaczenia”. Znajdziemy tu rozważania Romana Jakobsona o lingwistycznych aspektach przekładu (1966 [1959]⁹), artykuł J.R. Firtha *Linguistic Analysis and Translation* (1956), początkowy fragment *Les problèmes théoriques de la traduction* Mounina (1963), fragmenty prac Michaela A.K. Hallidaya (1966) i K.-R. Bauscha (1971) dotyczące językoznawstwa porównawczego oraz zaproponowane przez Ottona Kadego (1968) ujęcie zagadnień przekładu w świetle teorii komunikacji. Blok „Ekwiwalencja w tłumaczeniu” przynosi cztery rozdziały z książki Johna C. Catforda *A Linguistic Theory of Translation* (1967), rozdział *Principles of Correspondence* z *Towards a Science of Translating* Nidy (1964) oraz fragmenty *Translation und Translationslinguistik* Gerta Jägera (1975). W dziale „Proces przekładu” uwzględnił Komissarow klasyfikację metod (nazwanych po rosyjsku sposobami) tłumaczenia, jaką zaproponowali Jean-Paul Vinay i Jean Darbelnet w ramach swojej stylistyki porównawczej (1972 [1958]), oraz koncepcję „Multiple Stage Translation” Charlesa F. Voegelina (1954). Spojrzenie na „Pragmatykę i stylistykę przekładu” reprezentują natomiast Albrecht Neubert (artykuł *Pragmatische Aspekte der Übersetzung*, 1968) i Katharina Reiss ze swoją translatorską klasyfikacją tekstów (1971). Wyliczenie pokazuje, że są to na ogół teksty do dziś cenione w ogólnoeuropejskim kontekście rozwoju przekładoznawstwa.

Obraz recepcji przekładowej w okresie radzieckim (zob. Aneks, lista 4) dopełnia pojawienie się w tamtejszym obiegu pojedynczych artykułów Jamesa Holmesa (tekst angielski – zob. Holmes 1988) i André Lefevere’a – ich referaty z konferencji „Новые достижения в области теории перевода”, 1978, opublikowano w książce *Художественный перевод. Вопросы теории и практики* w 1982 roku. Ponadto teksty zagranicznych autorów zamieszczono (obok rosyjskich) w dwóch wydawnictwach przeglądowych. W tomie z 1987 roku o przekładzie jako „środku zbliżenia między narodami” (*Перевод – средство взаимного сближения народов*) były to m.in. refleksje tłumaczonego autora (Gabriel García Márquez), dwojga włoskich poetów i tłumaczy zarazem (Margherita Guidacci i Roberto Mussapi), czy Roberta Daglisha, który przekładał Szolochowa. Przedrukowano też teksty Larbauda, Tuwima i Alfreda Kurelli (por. Aneks, lista 1). Niektóre wypowiedzi, m.in. Mounina i Octavia Paza, zaczerpnięto z wydawanego równoległe w różnych

⁹ Podaję datę wydania, na którym oparto przekład, oraz ewentualnie uzupełniam datę pierwodruku.

językach „Kuriera UNESCO” – gdzie nie wskazywano jasno autorstwa wersji językowych poszczególnych tekstów, dlatego zapisane są jak oryginały (zob. też Mounin 1962; Paz 1975). W zasadzie jedyna uwzględniona tu zagraniczna propozycja o charakterze teoretycznym to strukturalistyczna koncepcja komparatysty Dionýza Ďurišina. Z kolei w zredagowanym przez Siergieja Gonczarenkę tomie poświęconym poetyce przekładu (*Поэтика перевода*) teksty przełożone obejmują wypowiedzi wybitnych praktyków (Ewald Osers, Juan Eduardo Zúñiga), teoretyka Františka Miki oraz łączącego rolę tłumacza i krytyka Artura Sandauera. Referat Osersa o tłumaczeniu poetyckim, pierwotnie opublikowany w zbiorze *Художественный перевод...* z 1982 roku, ukazał się tu w poszerzonej autorskiej wersji i w nowym tłumaczeniu. Po raz pierwszy zatem tekst przekładoznawczy zaistniał po rosyjsku w serii¹⁰. W wyliczeniu uwzględniam też nawiązującą do kwestii tłumaczeniowych pracę Eugenia Coseriu, a także słynny esej José Ortegi y Gassetta *Miseria y esplendor de la traducción*, by pokazać, że tego typu wypowiedzi włączano do wydań dzieł danych autorów – lingwistów czy filozofów (m.in. Humboldt, Herder, Goethe, Montesquieu, czy wspominany dalej Quine). Jeśli chodzi o lata 90., udało mi się zlokalizować zaledwie dwie pozycje o charakterze naukowym: rozważania Antonia Pamies Bertrána o roli rytmu potwierdzają preferencję dla dokonywania tłumaczeń przyczynków na temat przekładu poetyckiego, zaś artykuł Nidy to trzeci już jego tekst udostępniony rosyjskojęzycznym odbiorcom.

3. *Tempadu neperowdčika* – przegląd zawartości

Przegląd bibliograficzny warto uzupełnić o spojrzenie na materiał z nieco bliższej perspektywy. Oprócz liczby dokonywanych przekładów – które dla neofilologów nie muszą być konieczne – miarą stopnia recepcji zagranicznych teorii może być ponadto powoływanie się na nie w pracach naukowych powstających w danej kulturze przyjmującej. I jeden, i drugi parametr zbadałam w obrębie podkorpusu, jaki stanowią *Tempadu neperowdčika* (dosł. „Zeszyty tłumacza”, dalej: *TP*) – cykliczna publikacja, która mimo niepozornego formatu i objętości szybko zyskała renomę i stała się główną platformą wymiany

¹⁰ Referat konferencyjny tłumaczony był z angielskiego; przy drugim wariantcie nie wskazano języka źródłowego, lecz że mógł to być czeski sugeruje osoba tłumaczki, która do tego samego tomu przełożyła teksty Słowaków (por. Aneks, lista 4, pozycje Miko i Hochel).

myśli przekładoznawczej w ZSRR. Roczniki ukazywały się w Moskwie, w latach 1963–1984 pod redakcją Leonida Barchudarowa, następne cztery tomy zaś, wydawane z coraz większymi przerwami, zredagował Siergiej Gonczarenko. Zakres tematyczny obejmuje tu wszystkie rodzaje przekładu (choćby okazjonalnie) oraz zagadnienia teorii, praktyki i dydaktyki (co różni *Tempadu* od artystycznie zorientowanego *Macmepcmwa nepewoda* i czyni je bardziej reprezentatywnym korpusem). W tabeli prezentuję stopień obecności badaczy obcych (tłumaczonych i nie) na łamach *TP*. Jak zastrzeżałam, pokazuję „gęstość”, to znaczy ilość cytowanych zagranicznych prac przekładoznawczych względem objętości publikacji (liczby stron), nie zaś względem wszystkich przypisów. Pod uwagę biorę wyłącznie odsyłacze do tekstów dotyczących przekładu, zatem z wykluczeniem prac obcych z zakresu psycholingwistyki, literaturoznawstwa, filozofii itd., oraz słowników i tekstów literackich. W przypadku podania dwóch wartości mniejsza liczba wyraża odesłania do tekstów ściśle przekładoznawczych, w wyższym wyniku (po znaku /) uwzględniono różnego typu teksty „okołoprzekładowe”, jak wypowiedź Dantego o naturze tłumaczenia (cytowaną z rosyjskiego wydania *Convivio – Biesiady*), dokumenty prawne regulujące kształcenie czy działalność tłumaczy w Niemczech, uniwersytecki program nauczania, korespondencję autora z tłumaczem. Prace zasadniczo językoznawcze lub dotyczące filozofii języka uwzględniałam tylko wówczas, gdy – mimo braku takiej deklaracji w tytule – przywoływany tekst lub jego passus bezpośrednio dotyczy zagadnień translacji.

Tabela 1. Zagraniczne przekładoznawstwo na łamach *TP*

tom (liczba stron)	liczba zagranicznych tekstów o przekładzie		
[przeciętna liczba artykułów w tomie: 14]	publikowanych w tłumaczeniu rosyjskim	przywoływanych w tłumaczeniach rosyjskich [bez nazwisk tłumaczy]	przywoływanych w językach obcych
TP 1, 1963 (109 s.)	0 (+ 1 w jęz. fr., 1 ang.)	0	0
TP 2, 1964 (122 s.)	0 (+ 1 w jęz. niem.)	0	0
TP 3, 1966 (111 s.)	0	0	0 + 1 pozycja recenzowana (Mounin)
TP 4, 1967 (117 s.)	0	0	0
TP 5, 1968 (126 s.)	0	0	3/4
TP 6, 1969 (112 s.)	0 (+ 1 w jęz. hiszp.)	0	2/3 + 1 poz. rec. (Catford)

tom (liczba stron)	liczba zagranicznych tekstów o przekładzie		
	publikowanych w tłumaczeniu rosyjskim	przywoływanych w tłumaczeniach rosyjskich [bez nazwisk tłumaczy]	przywoływanych w językach obcych
[przeciętna liczba artykułów w tomie: 14]			
TP 7, 1970 (111 s.)	0	0	5
TP 8, 1971 (125 s.)	0	0	3 + 1 poz. rec. (Nida)
TP 9, 1972 (118 s.)	0	0	1
TP 10, 1973 (110 s.)	0	1/2 (Nida; Rilke)	4/5 + 2 poz. rec. (Seleskovitch)
TP 11, 1974 (103 s.)	0	0	2
TP 12, 1975 (111 s.)	0	1 (Nida)	12
TP 13, 1976 (127 s.)	0	0	2/5
TP 14, 1977 (132 s.)	0	1 (Levý)	6/7
TP 15, 1978 (111 s.)	1 (Clara Montella)	2/3 (Bar-Hillel, Nida; Dante: <i>Ilup</i>)	6 (w tym 2 cyt. pośrednie)
TP 16, 1979 (119 s.)	0 (Kade – oryg. ros.)	0	9 (w 2 artykułach z 12)
TP 17, 1980 (120 s.)	0	3 (Kade; Kade, Neubert ¹¹)	3 (w tym 1 pośr.)
TP 18, 1981 (111 s.)	0	0	1
TP 19, 1982 (126 s.)	0	2 (Levý, Halliday)	9/10
TP 20, 1983 (102 s.)	0 (Viniars – oryg. ros.)	1 (Levý)	9 (i 6 wymienionych w tekście bez przyp.)
TP 21, 1984 (112 s.)	0	0	3
TP 22, 1987 (159 s.)	0	3 (Kade, Neubert, Reiss)	7/8
TP 23, 1989 (176 s.)	0	1 (Nida 1978)	1 + 1 poz. omawiana (Newmark)
TP 24, 1999 (212 s.)	0	2 (Levý, Popovič)	35/36
		ponadto przywołania w tekście bez przyp.: Catford, Nida, Reiss; Toury, Wills	
TP 25, 2005 (150 s.)	0	1 (Levý)	12

Źródło: opracowanie własne.

¹¹ Dwa cytowane teksty mogą nie być tłumaczeniami, zob. niżej oraz Aneks, lista 8.

Zawartość tabeli nasuwa następujące spostrzeżenia. W historii względnie regularnego funkcjonowania obejmującej 25 roczników¹² *Tempodu pereводчика* opublikowały tylko jeden przekład, tekst Clary Montelli o rosyjskich tłumaczeniach noweli Boccaccia i odzwierciedleniu w nich różnych strategii (wymieniony wyżej, w chronologicznym zestawieniu za lata 70. – zob. blok 2 Aneksu). Redakcyjny przypis (*TP* 15, s. 23) informuje, że dokonano przekładu z włoskiego na podstawie nadesłanego manuskryptu¹³. Powstanie tłumaczenia wiąże się najwyraźniej z przekonaniem, że w przeciwieństwie do prac ogłaszanych na łamach *TP* w innych językach obcych, tekst po włosku miałby zbyt wąskie audytorium. Praca ta – skądinąd przykład rzetelnej krytyki przekładu – nie wywołała rezonansu: choć autorzy publikujący później w *TP* niejednokrotnie odwołują się do artykułów z poprzednich roczników, to nie do tekstu badaczki z Neapolu. W zasobach naukowej biblioteki elektronicznej „Cyberleninka” (Научная электронная библиотека „КиберЛенинка”) znalazłam nawiązanie w jednej pracy (Власенко 2011), której autorka wykorzystuje zresztą wręcz wybrany przez Montellę przykład (2011: 27–30)¹⁴.

By odsunąć wątpliwości, czy istotnie wśród kilkuset artykułów mamy do czynienia tylko z jednym tłumaczeniem, wypada podkreślić, że zespół autorów drukujących w *TP* odzwierciedla wielonarodowy charakter nauki w ogromnym państwie oraz dominującą rolę i prestiż rosyjskiego jako języka publikacji. Teksty badaczy z Litwy, Kazachstanu, Mołdawii, Bułgarii i Jugosławii, ani też afiliowanych w Moskwie Aldo Canestriego czy Urugwajki Marisy Viniars (Winiarski) nie były tłumaczeniami. Również Otto Kade od razu w języku rosyjskim napisał programowy polemiczny artykuł do

¹² Według katalogu Rosyjskiej Biblioteki Państwowej (РГБ, <https://search.rsl.ru/record/01000846025>, [dostęp 29.01.2020]) ukazały się jeszcze, po kolejnych przerwach i pod zmienioną ponownie redakcją (I.I. Chaliejewa), w 2007 roku tom 26 i w 2010 – 27 (informacyjny). Wobec niedostępności tych wydań domykam korpus na 25 zeszytych. W 2016 ukazał się tom 28, o tyle niewpływający na prezentowane tu ustalenia, że nie zawiera żadnego tłumaczenia.

¹³ W pierwszym roczniku redakcja wyraźnie zachęcała do składania do druku tekstów po rosyjsku oraz „w językach obcych” (*Om pedakuuu* 1963: 4).

¹⁴ W obszernym i zaopatrzonym w długą bibliografię artykule Swietłana Własienko cytuje poza Montellą tylko jedną pracę dotyczącą przekładu i będącą przekładem – mianowicie rosyjskie wydanie *Dire quasi la stessa cosa* Eco (zob. Aneks, lista 10), które – podajmy dla porównania – ma w „Cyberlenince” przynajmniej 110 przywołań w tekstach oznaczonych etykietą „Językoznawstwo i literaturoznawstwo” (por. <https://cyberleninka.ru/search?q>Сказать почти то же самое>&page=1> [dostęp: 29.12.2019]).

tomu 16 (Каде 1979)¹⁵. Według zapewnienia redakcji (*TP* 16, s. 3), publikacja ta miała inicjować ściślejszą współpracę z niemieckim pismem „Fremdsprachen” redagowanym przez Kadego, jednakże w kolejnych numerach nie odnotowujemy żadnych rezultatów tej deklaracji.

Nie widać też przejawów umiędzynarodowienia *TP* w tkance tekstów. Obserwujemy znikomą liczbę odwołań do tłumaczeń – co po trosze wynika, jak pokazałam wyżej, z niewielkiej ich dostępności. Niedobór przekładów ujawniają zastanawiające przywołania pośrednie – jak Nida i św. Hieronim cytowani za włoską pracą Carla Buzzettiego (Прокопович 1978: 76–78; Прокопович 1980: 39). Bardzo niewielka jest jednak również liczba odsyłaczy do zagranicznych źródeł w ogóle, także w ich wydaniach oryginalnych; często wynik dodatni lub podwyższony wiąże się z faktem omawiania jakiejś publikacji. Co więcej, przywołania te zamykają się zwykle w kręgu tych samych, powracających nazwisk – najczęściej cytowani zachodni przekładoznawcy to Vinay i Darbelnet, Nida, Catford, Theodore Savory, Kade, Reiss. Dodajmy, że w kolejnych latach ci sami autorzy powołują się na te same teksty oraz że w przypisach odsyłających do przekładów systematycznie pomijano nazwiska tłumaczy (do czego jeszcze powrócę). Można wyróżnić subdziedziny aktywniejszego cytowania badaczy zagranicznych, mianowicie tłumaczenie maszynowe, zwłaszcza w pierwszej dekadzie istnienia rocznika (m.in. wspomniany Bar-Hillel), oraz tłumaczenie ustne (Danica Seleskovitch, Marianne Lederer, Jean Herbert, P.E. Longley).

Dopiero w tomie 24 z 1999 roku obserwujemy wyraźną intensyfikację cytowania materiału zagranicznego (przede wszystkim w wersjach obcojęzycznych). Wówczas też pojawiają się nowe nazwiska – Gideon Toury, Christiane Nord, Mary Snell-Hornby, Antoine Berman – świadczące o obcowaniu z nowszymi tendencjami w badaniach na świecie. Ten ilościowy wzrost nie utrzymał się jednak w kolejnym, wydanym po przerwie, tomie. Zaznaczmy, że zilustrowane na przykładzie *TP* tendencje charakteryzują wiele innych rosyjskich publikacji.

¹⁵ Artykuł okazał się istotny w kontekście oddziaływania idei – pojęcie pozytywnie waloryzowanej makrolingwistyki, którą propaguje tu lipski badacz, powraca m.in. we wprowadzeniu do książki Wilena Komissarowa omawiającej zagraniczną myśl przekładoznawczą (por. niżej oraz Aneks, lista 9).

4. Jeśli nie tłumaczenie – to co? (Inne formy transferu)

Wobec najwyraźniej niewielkiej liczby tłumaczeń w XX wieku nasuwa się pytanie, czy coś je funkcjonalnie zastępowało. Pierwszym takim substytutem były **recenzje** zagranicznych prac przekładoznawczych. Choćby tylko *Темпаду переводчика* i *Мастерство перевода* opublikowały omówienia ośmiu pozycji, autorstwa Cary’ego, Savory’ego, Levego, Mounina, Catforda, Nidy, Seleskovitch i Barika (zob. Aneks, lista 5). Wspomniane roczniki zamieściły również obejmujące kilkuletnią działalność omówienia najważniejszych zachodnich czasopism przekładoznawczych, „Babel” i „Meta” (lista 6).

Koncepcje uznane za istotne referowano i **problematyzowano** (Aneks, lista 7) w różnych publikacjach, niekoniecznie związanych z teorią przekładu. Na przykład Władimir Bibichin przedstawił treść *Po wieży Babel* George’a Steinera w czasopiśmie recenzyjnym z zakresu nauk społecznych. W zgromadzonym korpusie znajdują się także wykraczające poza działalność recenzyjną omówienie koncepcji Petera Newmarka przez Dmitrija Jermołowicza i monograficzna polemika, w której Władimir Samsonow poddaje weryfikacji przesłanki hipotezy Willarda Quine’a o nieokreśloności przekładu. Okazjonalny wkład w recepcję zagranicznej myśli o tłumaczeniu stanowi artykuł Rubena Budagowa przybliżający poglądy na przekład włoskiego werysty Giovanniego Vergi. Wiele uwagi poświęcono natomiast faktycznym koryfeuszom teorii tłumaczenia w dotyczącym nie tylko historii samych tłumaczeń tomie *Вопросы истории перевода*. Monograficznych omówień doczekali się tu John Dryden, Martin Luter, teoretycy niemieckiego oświecenia, Nida, Kade, Jean Delisle. Scharakteryzowano też czasopismo katalońskich tłumaczy i tendencje w ówczesnych badaniach w Skandynawii. Rzadko i wycinkowo porównywano drogi rozwoju refleksji przekładowej na zewnątrz i w Rosji – w książce wymienionej jako ostatnia w tej części Aneksu Georgij Chuchuni spróbował prześledzić to w okresie przednaukowym, do początków XX wieku.

Czytelnicy z niewieloma tekstami mogli obcować poprzez przekłady, natomiast mieli dostęp do informacji o tym, co w interesującej nas dziedzinie publikowano w różnych krajach. *Мастерство перевода* zamieszczało bowiem imponujące, częściowo adnotowane, **zestawienia bibliograficzne** obejmujące poprzednie lata (z ewentualnymi uzupełnieniami zaległości). Dla przykładu: w tomie 9 (1973) część radziecka za rok 1969 (i uzup. 1968) to prawie 7 gęsto zadrukowanych stron (Галкина 1973), część zagraniczna

(Хавец 1973) liczy 18 stron i obejmuje następujące kraje: Austrię, Belgię, Bułgarię, Wielką Brytanię, Węgry, NRD, RFN, Izrael, Indie, Włochy, Kanadę, Holandię, Polskę, Rumunię, USA, Finlandię, Francję, Czechosłowację, Szwajcarię, Szwecję, Jugosławię. Bloki są, naturalnie, różnej objętości, od jednej pozycji wydawniczej w przypadku Izraela, Włoch i Finlandii, do 38 pozycji dla Polski.

Jak wspomniałam, badacz recepcji pozostający poza krajem badanej kultury przyjmującej często boryka się z niemożnością fizycznego sięgnięcia do źródeł, a nieraz też z brakiem odrębnych wykazów tłumaczonych tekstów naukowych. Tymczasem rosyjskie hasła bibliograficzne, spisy źródeł oraz cytowania systematycznie pomijają nazwiska tłumaczy prac przekładoznawczych. Dlatego trudno rozstrzygnąć, czy artykuły z listy 8 (pochodzące także z późniejszego okresu) należy zakwalifikować jako przekłady, czy też nie. Chodzi tu o autorów władających rosyjskim, lecz czasem przecież tłumaczonych, jak między innymi Kade, ale również na przykład o Daniela Gile'a¹⁶. Podobnie jak wspomniane wyżej prace zagranicznych badaczy niewątpliwie pisane w języku rosyjskim, także te teksty mogą stanowić wkład w szerzenie ukształtowanych w innych krajach podejść jako *travelling theories*.

Podsumujmy prześledzoną sytuację recepcyjną w XX wieku. Okazuje się, że rozkwitowi działalności translatorskiej w ZSRR (zob. m.in. Нелюбин, Хухуни 2018: 321–325; Komissarov 1998: 545–546) nie towarzyszyła porównywalna koniunktura na tłumaczenie teorii przekładu. Zaprezentowany powyżej i w Aneksie przegląd bibliograficzny może nie być wyczerpujący, nawet jeśli jednak nie udało mi się zlokalizować wszystkich tłumaczeń, nie ulega wątpliwości, że były one nader nieliczne. Potwierdza to krytyczne spojrzenie od wewnątrz na badany system tekstowy – Paweł Topier przyznaje bowiem: „To, co stwierdził Holmes [o potrzebie recepcji dorobku przekładoznawstwa radzieckiego przez Zachód], w równym stopniu stosuje się i do naszego kraju – powoływanie się na prace uczonych z Ameryki, Europy, Azji zdarza się bardzo rzadko, a tłumaczeń tych prac prawie u nas nie ma” (Топер 2001: 20, tłum. M.K.). Diagnoza ta pochodzi z 2001 roku. Wypada zatem sprawdzić, czy w nowym stuleciu sytuacja uległa zmianie.

¹⁶ W tym przypadku zapis nie pozwala ustalić, czy Jelena Alikina występuje w roli współautorki czy tłumaczki.

5. Przegląd bibliograficzny – cz. 2 (XXI wiek)

Zanim przejdę do tłumaczeń, podkreślę, że nadal funkcjonują zastępcze omówienia i że pozycji takich przybywa, co ilustruje lista 9 Aneksu.

Pierwszą propozycją książkową tego typu był powstały na przełomie wieków skrypt Wilena Komissarowa poświęcony „ogólnej teorii przekładu” z perspektywy „zagranicznych uczonych” (*Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых*). Opracowanie oparte na 54 pozycjach bibliograficznych w pięciu językach¹⁷ zwięźle prezentuje osiągnięcia badaczy przyporządkowanych regionom geopolitycznym: Anglii, Francji i Kanadzie, USA, Niemcom Wschodnim, Niemcom Zachodnim, Skandynawii (na podstawie publikacji anglojęzycznych). Z reguły podziału wyłamuje się ostatni rozdział, grupujący koncepcje Güttingera, Aleksandra Ludskanowa i Toury’ego. Opracowanie to, jak zaznaczam w Aneksie, zostało później *in toto* włączone do ostatniego podręcznika Komissarowa, pomyślanego jako summa wiedzy o współczesnym przekładoznawstwie. Autor nie poszerzył już podstawy materiałowej, co oznacza, że w prestiżowym i bodaj najobszerniejszym podręczniku dostępnym rosyjskim adeptom dziedziny najnowsza zagraniczna pozycja pochodzi z 1991 roku (to *Translation and Relevance* E.-A. Gutta). Także wydany równoległe z książeczką Komissarowa podręcznik „Historii i teorii przekładu za granicą” Lwa Nielubina i Gieorgija Chuchuniego do 2003 roku miał już trzy edycje. Przykład opublikowanego w 2011 roku słownika terminów translatoologii anglojęzycznej świadczy z kolei o próbach dokładniejszej prezentacji poszczególnych obcych tradycji przekładoznawczych. Komissarow doceniał je zresztą jako pole badawcze i pod jego kierunkiem powstało kilka doktoratów poświęconych przekładoznawstwu określonych obszarów kulturowo-geograficznych¹⁸: Francji i Kanady (Калинин 1998), Stanów Zjednoczonych (Полютова 1999), Wielkiej Brytanii (Убоженко 2000)¹⁹ – ten ostatni, Iriny Uboženko, stał się podstawą opublikowanej po latach monografii. We wstępie do niej autorka uzasadnia potrzebę powstania

¹⁷ Angielskim, francuskim, niemieckim, bułgarskim i włoskim (Mounin).

¹⁸ O zawężaniu pola badań ze względów pragmatycznych, np. na podstawie kryteriów geopolitycznych, zob. w: St André 2009: 134.

¹⁹ Igor Kalinin i Irina Uboženko opublikowali także przeglądowe artykuły w 24 numerze *TP* (s. 153–179). Z późniejszych rozpraw warto wymienić poświęconą najnowszym tendencjom w nauce amerykańskiej: Липатова 2010.

pracy niedostępnością tekstów źródłowych, przy czym dosłowne przytoczenie sformułowań mentora sprzed piętnastu lat (Убоженко 2014: 7, por. Комиссаров 1999: 8) potwierdza nasz domysł o trwałym niedoborze tłumaczeń.

Mnożą się natomiast wydawane w niskich nakładach skrypty z tego zakresu przeznaczone dla konkretnych uczelni²⁰. W Aneksie, lista 9, przywołuję przykład podręcznika Elwiry Sorokiny (nakład 100 egz.) jako ilustrację niepokojącego zjawiska: jak dowodzi jednojęzyczna bibliografia, omówienie powstało na podstawie omówień (źródła to m.in. Komissarow oraz Nielubin i Chuchuni). Tendencja ta wykracza zresztą poza kontekst dydaktyczny. Wprawdzie autorzy kompendiów niezmiennie deklarują, że powstają one na potrzeby studentów, w praktyce jednak omówienia bywają cytowane w zastępstwie właściwych źródeł także w artykułach na łamach czasopism naukowych.

Przejdźmy do dokumentacji tłumaczeń w bieżącym stuleciu. Po pierwsze należy odnotować istotne pozycje książkowe (Aneks, lista 10). Cofając nieco przyjętą cezurę czasową, rozpoczynam od pracy Jana de Waard i Eugene'a Nidy o tłumaczeniu biblijnym, której ukazanie się po rosyjsku, wcześniej niemożliwe²¹, w oczywisty sposób znamionuje nową epokę.

Obserwujemy tu nadrabianie wieloletnich zaległości w postaci przywołania znanego dotąd fragmentarycznie dziełka Catforda czy eseju Jacques'a Derridy, jak również tłumaczenie książek współczesnych, wkrótce po ukazaniu się czy to pierwszych, czy to zaktualizowanych wydań, które stały się podstawą przekładów. Jest to parametr istotny, gdyż, jak słusznie podkreśla D'hulst (2018: 139), w rozpowszechnianiu koncepcji odgrywają rolę przede wszystkim tłumaczenia nowych prac naukowych. Gdyby można było te publikacje, zwłaszcza Ericha Prunča i Anthony'ego Pyma, potraktować jako zapowiedź przyszłych systematycznych działań, sygnalizowałyby

²⁰ Dla porządku wymienić też należy antologię wydaną w Erywaniu, zatem poza granicami dzisiejszej Federacji Rosyjskiej, jednak ze względu na dostępność w Internecie niewątpliwie obecną w rosyjskojęzycznym obiegu: Золян, Абрамян 2007. Zamieszczono tam, obok rozdziałów z klasycznych prac rosyjskich, przedruki wymienionych wyżej tekstów: Nidy, Jakobsona, Firtha, Catforda, Hallidaya, Mounina, Levego, a także wykład Ricœura (zob. blok 11), nieodmiennie pomijając nazwiska tłumaczy. Redaktorzy skryptu wykorzystali *in extenso* połowę antologii Komissarowa z 1978 r. (łącznie z przypisami redakcyjnymi) bez słowa wzmianki o źródle.

²¹ Swobodę podejmowania problematyki tłumaczenia tekstów religijnych odnotowuje jako jedną z istotnych zmian w rosyjskim przekładoznawstwie po 1990 roku Anna Bednarczyk (2016: 96).

szeroko zakrojoną politykę wydawniczą, na razie jednak zbyt wcześnie, by o tym sądzić. Zwracają uwagę dwie okoliczności: pozycje z pierwszej dekady XXI wieku szybko doczekały się wznowień (co jednak oprócz poczytności wiąże się z małymi nakładami, rzędu 2000–4500 emplarzy), najnowsze książki legitymują się obecnością redaktora naukowego.

Zbiór tłumaczeń po roku 2000 zasilają również artykuły. Po zniknięciu z rynku wydawniczego obu serii, *Мастерство перевода* (ostatni tom, trzynasty, z datą 1985, ukazał się w 1990 roku) i *Темради переводчика*, niszę wypełniły z czasem, choć nie od razu, inne periodyki, o zróżnicowanych zresztą profilach. Podobnie jak w poprzednich dekadach tłumaczenia tekstów o przekładzie ukazują się ponadto w czasopismach niezwiązanych z tą dziedziną. Dlatego poniższe zestawienia nie są zapewne wyczerpujące, między innymi z uwagi na silne rozproszenie miejsc publikacji oraz zwiększoną liczbę periodyków naukowych i kulturalnych. Zgromadzony na liście 11 Aneksu materiał pozwoli jednak zasygnalizować kilka zjawisk.

Przyswojenie tekstów Friedricha Schleiermachera, Waltera Benjamina, Paula Ricœur'a świadczy o ugruntowaniu się w Rosji zainteresowania europejskimi źródłami pojęć translatologii oraz filozoficznym zapleczem przekładu. W przypadku *Zadania tłumacza* mamy przy tym do czynienia z niemal synchroniczną serią translatorską złożoną z przynajmniej czterech ogniw. Esej Benjamina i jego rosyjskie warianty stały się również ośrodkiem refleksji metakrytycznej. Dwa późniejsze tłumaczenia uczynił przedmiotem rozbioru Igor Czubarow (Чубаров 2011), a gdy po rosyjsku ukazał się esej Susan Gillespie (Гиллеспи 2018) poświęcony przekładalności *Dziennika moskiewskiego* Benjamina, zawierający wiele cytatów z *Die Aufgabe des Übersetzers*, jego tłumaczka nie sięgnęła do rozwiązań poprzedników, lecz włączyła swój głos do serii. Na przykładzie Quine'a obserwujemy natomiast przyswojenie koncepcji, którym wcześniej utworowały drogę omówienia (por. lista 7)²². Co więcej, artykuł zaprezentowano od razu w dwóch równoległych tłumaczeniach, które można konfrontować także z biegnącym poniżej tekstem oryginału. Znaczącym faktem stało się wyodrębnienie w 2008 roku pisma poświęconego teorii przekładu w ramach prestiżowych zeszytów naukowych Uniwersytetu Moskiewskiego („Вестник Московского университета”, Seria 22). Powstało zatem forum ściśle naukowej wypowiedzi dziedzinowej, znak emancypacji dyscypliny.

²² Ukazał się również przekład książki *Word and Object* (Куайн 2000), którego nie uwzględniłam na liście 10 Aneksu z uwagi na wykraczającą poza przekład tematykę.

Inicjatorzy czasopisma deklarowali chęć zapraszania „głosów z zewnątrz” (Гарбовский 2008: 4) i istotnie redakcja dba o publikowanie wypowiedzi współczesnych zagranicznych badaczy, zwykle w równoległych wersjach – obcojęzycznej i rosyjskiej (bywają wśród nich i podwójne wersje autorskie). Współpracę z pismem podjął od pierwszego numeru Michel Ballard, którego rozprawa o jednostce przekładu ukazała się ponadto w Irkucku. Wkład moskiewskiego „Вестника” w transfer wiedzy o zachodnich koncepcjach powiększa publikowanie not podsumowujących dorobek wybitnych przekładoznawców, między innymi Kathariny Reiss (Миронова 2018). Publikacje na tych łamach wyróżnia ponadto naukowa redakcja przekładów.

Zwraca uwagę wkład dwumiesięcznika „Лорос” („Logos”) – w szczególności numer 5–6 z 2011 roku, przynoszący między innymi wstęp i trzeci rozdział książki Antoine’a Bermana *L’Epreuve de l’étranger* (Paris 1984) oraz polemikę Henriego Meschonnicca i Jeana-René Ladmirała, która w 1981 roku otwierała poświęcony przekładowi zeszyt pisma „Langue française”. Poza tymi pozycjami, umieszczonymi w Aneksie, lista 11, w numerze ukazały się teksty Derridy, Ricœura, Michaëla Oustinoffa (i rozmowa z tym ostatnim). „Лорос” to jednak pismo filozoficzno-literackie, co determinuje z jednej strony specyficzny profil okazjonalnie pojawiających się tu tekstów o przekładzie i dobór autorów, z drugiej – niewielki rezonans przekładów w środowisku przekładoznawczym: na przykład tak ważny tekst jak Bermanowskie „Doświadczenie obcego” ma według „Cyberleninki” [dostęp: 29.01.2020] zaledwie 13 cytowań, choć od jego rosyjskiej publikacji minęło już niemal dziesięciolecie.

Mimo konsolidacji dyscypliny prace translatologiczne niejednokrotnie trafiają na łamy czasopism naukowych mających za przedmiot filologię, językoznawstwo, literaturoznawstwo, i inne dziedziny; niekiedy zgromadzone są w numerach tematycznych, albo zupełnie rozproszone. Wśród nich można szukać również tłumaczeń. Jako przykład podajmy poświęcony przekładowi wolumin zeszytów naukowych Uniwersytetu Petersburskiego (w serii „Filologia, orientalistyka, dziennikarstwo”): wśród artykułów znajdziemy tłumaczenia (nowych²³) tekstów czworga zagranicznych uczonych reprezentujących różne ośrodki (Poznań, Coventry, Turku, Lublanę) i różne paradygmaty badawcze: Edwarda Balcerzana, Susan Bassnett, Yves’a Gambiera i Nike Pokorn (zob. Aneks, lista 12).

²³ Najwyraźniej nie miały pierwodruków w językach wskazanych jako źródłowe, tj. polskim i angielskim.

Nie można pominąć w analizie cenionego pisma tłumaczy pt. „Мосты” („Mosty”), które łączy praktyczny profil, uwzględniający współczesne realia działalności zawodowej (w tym rynkowej), z pogłębioną refleksją, również naukową. W dotychczasowych 17 rocznikach (2004–2020, 68 numerów) „Мосты” zamieściły kilka przekładów spełniających przyjęte w tej pracy kryteria (lista 13)²⁴. Opublikowanie w pierwszym numerze tekstu Cathy Flick ilustruje właśnie współczesne podejście i pragmatyzm redakcji: autorka zebrała najczęściej zadawane (z nutą pretensji) pytania klientów i odpowiedzi tłumacza. Z kolei prezentacja eseju Hilaire’a Belloc’a wpisuje się w wyraźnie zarysowany już w niniejszym przeglądzie nurt „pisarze (obcy) o sztuce przekładu”. Do rzadkich sytuacji publikowania tłumaczenia, którego przedmiot w żaden sposób nie łączy się z kontekstem rosyjskim, należy autorefleksja Manfreda Frühaufa o przyswajaniu niemieckiej poezji chińskiej. Przekład znajdziemy również wśród regularnie przedstawianych wywiadów z praktykami – jest nim choćby rozmowa z Jacolyn Harmer i Laurą Burian, tłumaczkami kabinowymi i pedagogami Middlebury Institute of International Studies w kalifornijskim Monterey. W jednym przypadku tekst obcy stanowił punkt wyjścia do polemiki: w roku 2009 dyskusyjne tezy amerykańskiego publicyście Joela Garreaux (oryg.: Garreaux 2009) na temat perspektyw przekładu maszynowego skonfrontowano z rzeczową oceną tych perspektyw dokonaną przez rodzimych ekspertów (Орёл 2009; Цвиллинг 2009; Книжник 2009). Natomiast istotny wkład pisma „Мосты” w przyswojenie zachodnich nurtów naukowych stanowi tłumaczenie fragmentu książki Seleskovitch i Lederer *Interpréter pour traduire* z 1984 roku.

Zasygnalizujemy tłumaczeniowe aspekty innych, typowo praktycznie zorientowanych publikacji branżowych (Aneks, lista 14). Ukazała się rosyjska edycja firmowanej przez Unię Europejską broszury o nowych technologiach tłumaczeniowych. Ciekawą inicjatywę stanowiło pismo „Профессиональный перевод и управление информацией” („Profesjonalny przekład i zarządzanie informacją”), na którego zawartość składały się przekłady materiałów „MultiLingual Computing & Technology” i „Tcworld”. Wśród autorów znajdziemy rozpoznawalnych badaczy, na przykład Hannę Risku (nr 6 [18], lipiec 2008), występują tu jednak w roli

²⁴ Zamieszczane są też teksty w języku angielskim (m.in. Lynn Visson, Michele Berdy) czy obcokrajowców piszących po rosyjsku (Franklin Reeve). Opublikowano ponadto tłumaczenie emigracyjnego tekstu powstałego pierwotnie w języku angielskim – por. zastrzeżenia we wstępie niniejszego artykułu.

praktyków i przyswojenie ich artykułów przyczynia się do obiegu wiedzy i umiejętności, nie zaś teorii.

Na koniec przyjrzyjmy się miesięcznikowi kulturalno-literackiemu „Иностранная литература” (Aneks, lista 15). Główny cel istniejącego od 1955 roku pisma to publikowanie utworów literackich w przekładach z różnych języków (to na jego łamach złąknieni literatury światowej czytelnicy radzieccy czytać mogli Salingera, Faulknera, Márqueza, Ionesco). Niejednokrotnie tekstom towarzyszyły jednak również autokomentarze translatorów czy też istotne eseje na temat przekładu. Wśród obu typów wypowiedzi spotykamy tłumaczenia (z rubryki „Trybuna tłumacza” pochodziła część wypowiedzi antologizowanych w tomie *Перевод – средство сближения народов*, m.in. Daglisha – zob. Aneks, lista 4). Mimo że profil pisma nie sprzyja zamieszczaniu artykułów o charakterze naukowym, zawartość roczników 2017–2019 w ciekawy sposób uzupełnia wyłoniony dotąd zbiór tekstów (rok 2020 nie przyniósł materiału tego rodzaju).

W roku 2017 opublikowano po rosyjsku wykład Susan Sontag *The World as India* oraz przemówienie Heinricha Bölla wygłoszone ponad 30 lat wcześniej z okazji otwarcia Europejskiego Kolegium Tłumaczy w Straelen. Wybór tych tekstów stanowi kontynuację linii gatunkowych i tematycznych zapoczątkowanych niegdyś na łamach *Мастерства перевода* i wpisuje się raczej w dyskurs „okołoprzekładowy”. Natomiast ku dyskursowi naukowemu ciąży artykuł francuskiego slawisty Georges’a Nivata o związkach poezji obcej, przekładu i poezji oryginalnej. W roku 2019 „Иностранная литература” zamieściła zaś rozdziały dwóch książek: popularyzatorskiej pisarza i przekładowcy Davida Bellosa (jako zapowiedź pełnotekstowej publikacji, zob. Aneks, lista 10) oraz filozoficznej Paula Ricœura (trzecią część rozważań *O tłumaczeniu*, które tym samym stały się w całości, acz w rozproszeniu, dostępne po rosyjsku).

W sumie zatem w dwóch ostatnich dekadach tłumaczenia ukazują się znacznie liczniej niż w poprzednim półwieczu. Przyrost i zróżnicowanie publikacji pozwalają mówić o początkach translatorskiego boomu na teksty związane z przekładem (choć niekoniecznie naukowe).

6. Cytowania we współczesnych pracach

Paweł Topier utyskiwał w 2001 roku także na to, że rosyjscy uczeni nie odnoszą się do badań zagranicznych. W jego książce, z której pochodzą

przyczyniane wyżej zastrzeżenia, znajdziemy odsyłacze do dziewięciu tłumaczonych tekstów translatorycznych, 67 zaś przywoływanych jest w wydaniach obcych²⁵, lecz takie podejście stanowiło wówczas raczej wyjątek. Nie mnożąc przykładów, powiedzmy tylko, że na bazę materiałową wydanego po raz pierwszy w 1997 roku słownika pojęć przekładoznawczych Lwa Nielubina (Нелюбин 1997/2003) składają się wyłącznie źródła w języku rosyjskim (w liczbie 222), w tym Levý, Liłowa, Popović, antologia i skrypt Komissarowa oraz artykuł Nidy. Wypada choćby pobieżnie sprawdzić, czy translatorski boom przekładoznawczy wpłynął na zaplecza bibliograficzne i praktyki cytowania w ostatnich latach.

Zbadanie kilku publikacji indywidualnych i zbiorowych, (współ)tworzonych przez autorów z różnych ośrodków, nasuwa wniosek, że niewiele się zmieniło. W napisanej przez pięcioro autorów monografii dotyczącej przekładu dialogów filmowych rosyjskojęzyczna część bibliografii (Горшкова 2014: 326–351) obejmuje 26 stron i zawiera około 340 pozycji – zaledwie dwie spośród nich zarazem dotyczą przekładu i są przekładami: to książka Levego oraz artykuł Michela Ballarda w tłumaczeniu Wiery Gorszkowej (zob. Aneks, lista 11). W liczącym 500 stron i 101 artykułów tomie pokonferencyjnym *Переводческий дискурс: междисциплинарный подход* odsyłacze do tłumaczonych tekstów przekładoznawczych znajdujemy 3 – do Benjamina (w wersji elektronicznej) oraz do tekstów Nidy (Hopeц 2017: 7, 163, 200). W książce Jeleny Kniazewej na temat oceny jakości tłumaczenia wśród ogółem stu kilkudziesięciu przywoływanych pozycji (Княжева 2018; zaplecze bibliograficzne: 37–39, 88–90, 147–149, 212–215, 242–243) są cztery przekłady z antologii Komissarowa z 1978 roku (Nida, Jäger, Kade, Neubert), Levý, Ortega y Gasset, a także Prunč, którego praca służy do przytoczenia poglądów Nidy (w oryginalnym brzmieniu) i Nord (Княжева 2018: 56, 78, 227). Aleksandra Kotowskaja i Galina Tokariewa (Котовская, Токарева 2018, bibliografia: 186–192), proponując dialogową metodologię badania (i dokonywania) przekładu poetyckiego, odnoszą się do Levego, do antologii z 1978 roku (Mounin, Nida, Neubert, Jakobson), a ponadto do internetowych przedruków esejów Benjamina i Schleiermachera. Widać zatem, że wciąż cytuje się teksty te same i/lub dostępne w przedrukach

²⁵ Koncentrują się one zwłaszcza w czwartym rozdziale monografii, gdzie Topier analizuje wiele z zachodnich koncepcji i konfrontuje je z rosyjskojęzyczną teorią, co warto odnotować jako znaczący wkład w transfer (zob. Tonep 2001: 132–197).

elektronicznych, nowe przekłady w zasadzie przechodzą bez echa²⁶. Dodam, że we wszystkich zbadanych publikacjach – nawet u Topiera – systematycznie pomijano nazwiska tłumaczy (zwl. rozprawa Levego, pod swojsko zapisywanym nazwiskiem „Левый”, przekonująco udaje wówczas oryginał). Kniażewa jedynie przy Prunču zaznaczyła ogólnikowo, że jest to „przekład z niemieckiego” (Княжева 2018: 89, 243). Nazwisko Gorszkowej wyjątkowo uwzględniono w haśle bibliograficznym zapewne dlatego, że to redaktorka obu monografii: tej, do której cytat z Ballarda trafił, i tej, z której go zaczerpnięto.

Zarazem obecnie liczniej i w szerszym spektrum cytowane są obce teksty przekładoznawcze w oryginale. W przywoływanej publikacji o dialogach filmowych (zob. Горшкова 2014: 351–359) jest ich 51, w językach angielskim i francuskim²⁷. W dotyczącej kognitywnego modelowania przekładu monografii Iriny Remche (Ремхе 2015: 131–141) na 90 obcojęzycznych pozycji bibliograficznych 34 to teksty przekładoznawcze (wśród 69 rosyjskich przekłady są nieliczne i żaden nie dotyczy tłumaczenia). Bibliografia artykułu Andrieja Aczkasowa (Ачкасов 2016) zawiera w ogóle jedną rosyjską pozycję (przekładoznawczą), pozostałe 40(!) to zaś prace obcojęzyczne – w tym 29 dotyczy przekładu. Nie stanowi to jednak normy, przeciwnie, bardziej typowe wydają się odwrotne proporcje. Na przykład Kotowskaja i Tokariewa, u których przeważają zresztą dzieła literackie i literaturoznawcze, powołują się na jedną tylko obcojęzyczną pracę o tłumaczeniu – *The Translator's Invisibility*. Na domiar przypisanie Laurence'owi Venutiemu – na podstawie tytułu – aprobaty dla przezroczystości jako najwyższego tłumaczeniowego osiągnięcia (Котовская, Токарева 2018: 4) świadczy o nieznajomości samej książki i poglądów badacza.

Mimo zwiększonej liczby odwołań do publikacji obcych z pewnością można odnieść do bazy metodologicznej zastrzeżenie poczynione przez Małgorzatę Tryuk (2011) wobec korpusu tekstów polskich aspirujących do miana translatorycznych, że w niewielkim zakresie lub powierzchownie opierają się na teorich przekładoznawczych. W przypadku prac rosyjskich wypada to uzupełnić o stwierdzenie, że jeśli owo zaplecze faktycznie w nich istnieje, to w tym charakterze nadal występuje przede wszystkim nauka rodzima.

²⁶ Aczkolwiek „Cyberleninka” indeksuje już 50 cytowań monografii Prunča, 18 artykułu Gambiera i 3 artykułu Bassnett (dostęp: 29.02.2019).

²⁷ Podana liczba nie uwzględnia prac napisanych w językach obcych przez Rosjan.

7. Motywacja przekładów (i braku przekładów)

Przyjrzyjmy się jeszcze możliwym przyczynom, które sprawiły, że spośród wielu (dziś – spośród niezliczonych) powstających w różnych krajach publikacji dotyczących danej dziedziny do rosyjskiego czytelnika trafiały właśnie te, a nie inne. Zaznaczmy, że nie ma to na celu kwestionowania istotności żadnego z tych tekstów ani wyborów wydawców, redaktorów, tłumaczy. Niezaprzeczalnie jednak prac potencjalnie zasługujących na przyswojenie było i jest znacznie więcej, zatem jakieś czynniki muszą stymulować decyzje selekcyjne.

Od Cary'ego i Nidy na wczesnym etapie recepcji po Pyma i Susan Bassnett dziś, niewątpliwie brano pod uwagę rangę badacza, znaczenie jego ustaleń i propozycji teoretycznych, zwłaszcza w momencie dokonywania tłumaczenia. Czynniki merytoryczne wyraźnie zdominowały decyzje Komissarowa jako redaktora antologii z 1978 roku (Aneks, lista 3), a rozwój dyscypliny potwierdził ich słuszność w większości wypadków. Z drugiej strony wskazany w tytule zakres („...w zagranicznej lingwistyce”) odsłania ograniczenie – długo preferowany w Rosji lingwistyczny paradygmat badania przekładu, którego dominacja – także ideologiczna – nie sprzyjała przyswajaniu prac reprezentujących zdecydowanie odmienne metodologie²⁸.

Jako istotny czynnik jawi się związek wybranego do tłumaczenia tekstu z językiem rosyjskim, kulturą rosyjską. W zgromadzonym korpusie kryterium to spełnia bardzo znaczny odsetek tekstów reprezentujących krytykę przekładu oraz autokomentarz. Wobec zaobserwowanych proporcji wolno przypuścić, że Tuwimowskiemu „Czterowerszowi na warsztacie” (Aneks, lista 1) drogę do rosyjskiego czytelnika uitorowały w 1965 roku nie tylko finezja i dowcip analizy, lecz również okoliczność, że przedmiotem rozbioru jest tu początek *Ruslana i Ludmiły*: dowodzi tego choćby fakt umieszczenia tych rozważań nie w dziale „Zagadnienia przekładu za granicą” (obok Cary'ego i Larbauda), lecz w bloku „Puszkin wielojęzyczny”. To samo można zapewne powiedzieć o późniejszym wyborze artykułu Andrzeja Drawicza (Aneks, lista 2), rozpatrującego przekłady z polskiego dokonane przez znakomitych rosyjskich poetów, Achmatową i Pasternaka (wersja polska: Drawicz 1972). Również Olga Uličná (Aneks, lista 2) podejmuje

²⁸ O ideologicznych uwarunkowaniach recepcji importowanych teorii zob. Susam-Sarajeva 2006.

właśnie zagadnienia czeskiej recepcji Puszkina. Ewald Osers przyswajał angielszczyźnie literatury środkowoeuropejskie, przede wszystkim poezję czeską, acz przekładał też między innymi z niemieckiego, macedońskiego, dialektów laskich; wszakże o sukcesie jego tekstu w rosyjskim obiegu (dwukrotne zaistnienie, zob. Aneks, lista 4) z pewnością przesądził wybór tematu: trudności tłumaczenia na angielski poezji rosyjskiej.

Motywację związaną z kulturą docelową jeszcze wyraziściej ilustrują dwie translacje z francuskiego. Tekst André Meynieux z 1963 roku (Aneks, lista 1) to opublikowane w „Babel” (oryg.: Meynieux 1961) omówienie przygotowanej przez Jurija Lewina i Andrieja Fiodorowa antologii wypowiedzi rosyjskich pisarzy na temat przekładu (Левин, Федоров 1960). Meynieux wysoko ocenia publikację i stawia ją za przykład jako inicjatywę wydawniczą godną naśladowania w innych krajach. Przekład zagranicznej recenzji – typu tekstu rzadko wszak tłumaczonego – stanowił zatem nader pochlebną informację zwrotną dla edytorów i powód do satysfakcji dla czytelników. Inny przykład „zwrotnego transferu” entuzjastycznej recepcji wskażmy w 2018 roku, gdy „Иностранная литература” (zob. Aneks, lista 15) zamieściła artykuł, w którym Georges Nivat przedstawia rosyjską tradycję tłumaczenia poezji jako zjawisko unikalne i stwierdza, że w Rosji przekład, dzięki etycznemu zaangażowaniu, to zawsze „więcej niż przekład”. Wolno sądzić, iż dla czytelnika docelowego cenna jest nie zawartość faktograficzna artykułu (zwięzły przegląd działalności translatorskiej wybitnych pisarzy kilku epok, jaki znaleźć można i w innych publikacjach), lecz nieskrywany podziw francuskiego sławisty dla chłonności rosyjskiej kultury i jego ocena radzieckiej szkoły przekładu jako niezrównanej.

Kolejną uprzywilejowaną kategorię tworzą publikacje przeglądowe autorów obcych. Najwyraźniej z uwagi na ich poznawczą użyteczność chętnie przyswajano zarysy historii przekładu lub myśli tłumaczeniowej w poszczególnych krajach (we Francji – Cary, w Jugosławii – Miodrag Sibinović, Aneks, listy 1, 2; podobną funkcję spełniła też recenzja „Czeskich teorii przekładu” Levego, lista 5) czy okresach (przekład w wiekach średnich w ujęciu Astrid Guillaume, omówienie przez Bassnett linii rozwoju Translation Studies od 1975 roku; listy 11, 12). Zaznajomieniu z zachodnimi podejściami służy wtedy nie tylko sama wypowiedź zachodniego badacza, lecz także to, że wybrane do tłumaczenia teksty to metanarracje przybliżające historię i zarysowujące perspektywy stojące przed dziedziną: taki charakter mają zresztą również książki Prunča i Pyma. W przypadku austriackiego badacza godny uwagi jest skądinąd retusz tytułu: pojawia się w nim doprecyzowanie „drogi

rozwoju **zachodniego** przekładoznawstwa” (por. *Entwicklungslinien der Translationswissenschaft – Пути развития западного переводоведения*), co z jednej strony niesie istotną dla odbiorców informację o zakresie pracy (aczkolwiek uwzględnia ona i pewne rosyjskie koncepcje), z drugiej jednak może sugerować, jakoby asymetryczne relacje języka i władzy, o których mowa w podtytule, nie obejmowały kontekstu rosyjskiego.

Zainteresowaniem tłumaczy – a może przede wszystkim wydawców – cieszą się też zagraniczne teksty o charakterze popularnym lub pragmatycznym. W ten sposób sklasyfikować można aż trzy z pozycji książkowych w Aneksie, lista 10. Książka Umberta Eco prezentuje zjawiska przekładowe w przystępny sposób, biorąc za punkt wyjścia – co wyraża jej podtytuł, *Esperienze di traduzione* – doświadczenia tłumaczonego (przy tym sławnego) autora. Jawnie pragmatyczny profil odzwierciedla się już w tytule podręcznika Douglasa Robinsona: *Becoming a Translator* – po rosyjsku jeszcze dobitniej: „Jak zostać tłumaczem”. Peritekst książki Bellosa (także nota do publikacji jej fragmentów) głosi, że jest ona przeznaczona dla odbiorców, którzy poważnie interesują się przekładem, lecz nie mają profesjonalnego przygotowania w tym zakresie.

Wymieńmy też, z pewnością nie najmniej ważne, czynniki ideologiczne. W okresie radzieckim uwarunkowania polityczne sprzyjały np. recepcji nurtów naukowych powstających raczej w Niemczech Wschodnich niż w RFN (szkoła lipska vs. teoria skoposu). Z kolei pozytywny impuls wydawniczy mogły stanowić sympatie polityczne pewnych autorów. Można się zastanawiać, czy przedrukowując w 1987 roku tłumaczenie odczytu wygłoszonego przez Alfreda Kurellę w roku 1954 na Kongresie Związku Pisarzy (NRD) w Berlinie (zob. Aneks, listy 1 i 4), kierowano się aktualnością tez (zadanie wypracowania teorii tłumaczenia...), czy raczej pozycją pisarza jako działacza ruchu komunistycznego i współtwórcy polityki kulturalnej NRD. Do względnie intensywnej recepcji tekstów Mounina również mogła przyczynić się przynależność autora do Francuskiej Partii Komunistycznej. W oczywisty sposób głównie polityczny charakter ma upowszechnianie wskazówek Fryderyka Engelsa, jak nie tłumaczyć pism Marksa (Энгельс 1987)²⁹ – dlatego nie zostały uwzględnione na liście 4 Aneksu.

Na koniec wypada wspomnieć taki sprzyjający czynnik jak kontakty instytucjonalne. W przyswojeniu artykułu Yves’a Gambiera (Aneks, lista 12),

²⁹ W tym wypadku brak nazwiska tłumacza wiąże się z faktem takiego podejścia przy wydawaniu pism klasyków marksizmu-leninizmu. Zob. też Маркс, Энгельс 1961: 237–245.

afiliowanego w Turku, uwidocznił się awantaż geograficznej bliskości względem Petersburga oraz związków między fińskimi i rosyjskimi ośrodkami naukowymi. Transferowi idei sprzyja tu – by sięgnąć do spostrzeżeń D’hulsta (2018: 136) – fizyczne przemieszczenie badacza.

Wyodrębnione w ten sposób okoliczności częściowo korespondują – choć nie zawsze w oczywisty sposób – z zaproponowaną przez Gisèle Sapiro (2018) typologią grup czynników wpływających (we współczesnych warunkach rynkowych) na publikację przekładów naukowych w ogóle. Według jej ustaleń są to: korzystna pozycja polisystemu, z którego się tłumaczy, w relacji z kulturą przyjmującą, kapitał symboliczny autora, cechy tłumaczonego dzieła, kapitał symboliczny wydawców (w obu kulturach), sieci kontaktów oraz finansowanie (2018: 61 i *passim*). W niektórych przypadkach obserwujemy przenikanie się, czy synergii pewnych oddziaływań. Na przykład preferowanie tekstów „rosyjskotematycznych” stanowi wypadkową pożądanых cech dzieła i relacji polisystemów (*resp.* postrzegania własnego jako hipercentralnego). Docenienie myśli krytycznoprzekładowej Engelsa to specyficzny przejaw oddziaływania kapitału symbolicznego (zarówno autora, jak i podmiotu jego uwag). Przykłady stymulującego wpływu sieci współpracy odnajdujemy zarówno w epoce minionej – kontakty z NRD – jak i dzisiaj: jedyny tekst o tłumaczeniu wymieniony w pracy Sapiro (2018: 83) to książka Bellosa, wzmiankowana w kontekście efektywnej promocji; pojawienie się *Is That a Fish in Your Ear?* w rosyjskim obiegu można uznać za potwierdzenie skuteczności promowania. Późną recepcję *After Babel* wolno zaś powiązać z taką „cechą dzieła” jak rozmiary – niekoniernie jako inhibicyjny czynnik z perspektywy wydawcy, lecz z uwagi na ogrom wymaganej pracy translatorskiej. W niektóre kwestie, jak subsydia, nie mam systematycznego wglądu, odnosząc jednak, że przekład książki Prunča ukazał się dzięki wsparciu Austriackiego Funduszu Nauki (FWF Der Wissenschaftsfonds), a broszura o technologiach w tłumaczeniu otrzymała finansowanie m.in. z moskiewskiego oddziału UNESCO, o czym informują parateksty tych publikacji).

Warto jeszcze zastanowić się nad przyczynami ograniczonej liczby przekładów w XX wieku. Wspominałam o politycznych zakazach, które między innymi hamowały recepcję teorii powstających w kręgu tłumaczenia biblijnego, prac uczonych z niektórych krajów, czy też nurtów nieprzystających do obowiązującego, także w przekładzie i przekładoznawstwie, realizmu. Innym czynnikiem ideowym mogła być duma z – niezaprzeczalnych – osiągnięć rodzimego przekładoznawstwa (która wyraźnie pobrzmiwa między innymi

we wstępnej części recenzji W. Awramowa z książki Mounina – Aneks, lista 5 i Аврамов 1966: 103–104), stymulująca poczucie jego samowystarczalności. Ogólnokrajową rolę w pełni zadowalały się *TP*: w żadnych materiałach redakcyjnych nie sformułowano intencji przyswajania zagranicznych teorii, a w podsumowaniu dwudziestolecia istnienia jako zaległości recenzyjne wymieniono wyłącznie rosyjskie monografie (Ванников 1983: 23).

Kolejnym powodem mogło być przekonanie (wydawców, decydentów?), że znawcy przekładu nie potrzebują tłumaczeń prac teoretycznych, bo przecież władają językami obcymi. Jednak praktyka podaje w wątpliwość tego typu założenie o przynajmniej „biernej wielojęzyczności”³⁰. Na przykład znamienne, że, recenzując „Meta” dla *Темпдеи переводчика*, Wiktor Rozencwejg, choć odnotowuje dwujęzyczność pisma, to omówienie opiera tylko na materiałach francuskich (Aneks, lista 6; Розенцвейг 1985). Wymowne są również krótko zilustrowane wyżej cytowania pośrednie, świadczące o tym, że na przykład italianiście może być potrzebne choćby tłumaczenie z angielskiego.

Z kolei konsekwencje braku obiegu przekładowego mogą być dwojakie. Albo translatolodzy zamykają się w kręgu danej filologii, to znaczy wykazują znajomość prac powstających tylko na gruncie jednego języka obcego (por. Żmudzki 2009), albo wszyscy zmuszeni są do publikowania w jednym tak zwanym dużym języku (oczywiście, takim językiem jest i rosyjski). Żadna z tych perspektyw nie rokuje dobrze rozwojowi dyscypliny (por. kwestionowanie dominacji angielskiego w dyskursie o tłumaczeniu w: Snell-Hornby 2010), ani lokalnie, ani ogólnie; dlatego należy mieć nadzieję, że dostrzeżalna tendencja przyrostu tłumaczeń się utrzyma.

8. Wnioski i perspektywy

Prześlony materiał pozwala stwierdzić, że w XX wieku rosyjskie przekładoznawstwo kształtowało się w dużej mierze w izolacji od nurtów światowych. Wśród nielicznych tłumaczeń dominowały prace autorów z krajów słowiańskich. Niektóre z nich, w szczególności monografie Lewego i Popovića, wydane w autoryzowanych przekładach, traktowane są wręcz jako część dorobku rodzimego przekładoznawstwa. Koncepcje powstające

³⁰ *Passive multilingualism*; pojęcie to przejmuję od Mary Snell-Hornby (2010: 100) i adaptuję do kontekstu.

w ośrodkach zachodnich były w epoce radzieckiej przyswajane w nader niewielkim zakresie. Niektóre z zaobserwowanych zjawisk pozwalają postawić tezę o poniekąd celowym zapóźnieniu w asymilacji obcej myśli translato-logicznej. Dopiero po przemianach ustrojowych, i to nie od razu³¹, intensyfikuje się recepcja przekładowa dorobku przekładoznawstwa zachodniego *sensu stricto*. W ostatniej dekadzie obserwujemy wyraźny wzrost aktywności wydawniczej w tym zakresie. Dostępność coraz liczniejszych rosyjskich wersji zagranicznych publikacji z tej dziedziny nie przekłada się jednak na razie w sposób wyraźny na zmianę praktyk cytowania. Wśród tekstów, które otrzymały rosyjskie wersje, wiele jest też popularnonaukowych lub wręcz „okołoprzeładowych”, co nie przyczynia się do „podróżowania teorii”. Zasadne wydaje się wobec tego twierdzenie, że w Rosji wiedza o translatoologii powstającej poza jej granicami nadal upowszechnia się w mniejszym stopniu za pomocą tłumaczeń, w większym zaś – za pośrednictwem z jednej strony omówień, z drugiej natomiast sięgania do publikacji w języku źródłowym.

Jako perspektywy dalszych dociekań można wskazać dokładniejszy pomiar bibliometryczny, a także analizę jakościową odwołań do prac badaczy zagranicznych w rosyjskich tekstach. W szczególności na zbadanie zasługuje to, czy i w jakim stopniu różne praktyki *re-writing* (kondensacja w omówieniach, ekscerpcja fragmentów na potrzeby antologii i cytowań; popularyzacja w rosyjskojęzycznej Wikipedii³²) wpływają na zmianę treści podlegających transferowi konceptów (zob. D’hulst 2018: 138). Przytaczany *casus* zniekształcenia poglądów Venutiego nasuwa domysł, że może być to zjawisko niemarginalne. Analiza transformacji podróżujących pojęć i teorii zaś to w istocie rozległa perspektywa badawcza, której istotność i nieodzowność pozwolę tu sobie podkreślić.

W odniesieniu do dwóch tradycji przekładoznawczych, rosyjskiej i zachodniej, nie można mówić o asymetrii relacji. To dwa mocne polisystemy, które przez dziesięciolecia pozostawały prawie nieznanne sobie nawzajem. W ZSRR nauka o tłumaczeniu miała charakter centrum, które czerpało z własnych wielonarodowych peryferii. Dotychczasowy sposób przyswajania tekstów zachodnich w obrębie dyscypliny również świadczy o postrzeganiu siebie jako centrum, było to bowiem przyswajanie wybiórcze,

³¹ Zapewne nie bez związku z likwidacją państwowych wydawnictw w dobie transformacji – w kontekście publikowania przekładów zob. w: Komissarov 1998: 546.

³² Rolę Wikipedii w rozpowszechnianiu wiedzy o przekładzie sygnalizuje A. Assis Rosa (2018: 205).

nieprzewidywalne i kapryśne. Podtrzymanie postawy izolacjonistycznej mogłoby jednak prowadzić do przekształcenia się rosyjskiej nauki o przekładzie w peryferie.

Czy dzisiejsze przekładoznawstwo w Rosji nad wieżę z kości słoniowej przedłoży wieżę Babel? Na razie nie sposób orzec, czy zaobserwowana intensyfikacja tłumaczenia publikacji zachodnich w ostatnich latach stanowi sygnał zmiany. Dmitrij Buzadży i Wiktor Łanczikow, omawiając słabości współczesnych rosyjskich prac przekładoznawczych (Бузаджи, Ланчиков 2012), nie wymieniają nieumiejętności czy niechęci do korzystania z wielonarodowego zaplecza teoretycznego. W swoim artykule pokazują jednak między innymi chybione posługiwanie się pewnymi metodologiami, których powstanie i rozwój wiążą się z ośrodkami zagranicznymi (kognitywizm, badania korpusowe), co pośrednio świadczy o nieudanym transferze tych modeli badawczych na wschód. Mimo ilościowej eksplozji artykułów, książek, doktoratów z zakresu przekładoznawstwa, wśród niektórych uczonych narasta poczucie kryzysu dyscypliny – Buzadży nostalgicznie zatytułował swój wstęp do wyboru prac Komissarowa „Kiedy przekładoznawstwo było wielkie” (Бузаджи 2020). Być może drogą do przezwyciężenia tego kryzysu byłoby pełne włączenie się w światowy obieg naukowy. Czy jest to perspektywa realna – w kontekście niewielkiego, jak się wydaje, zainteresowania zachodnimi teoriami w post-radzieckiej naukosferze i kulturze w ogóle – pozostaje kwestią wykraczającą poza ramy niniejszego artykułu, być może jednak wartą dyskusji.

Prace dokumentacyjne na potrzeby artykułu zostały zasadniczo zakończone na początku marca 2020 roku; najnowszą pozycję w aneksie stanowi wydany w pierwszym kwartale 2020 roku przekład *After Babel* George’a Steinera.

Bibliografia

Zasoby wykorzystane jako bazy danych (z wyłączeniem katalogów wydawnictw)

BITRA – Bibliography of Interpreting and Translation, na: Universidad de Alicante: <https://dti.ua.es/en/bitra/searching.html> (dostęp: 29.01.2020).

- Cyberleninka – Научная электронная библиотека «КиберЛенинка», <https://cyberleninka.ru> (dostęp: 29.02.2020).
- ИНИОН РАН – Instytut Informacji Naukowej Nauk Społecznych Rosyjskiej Akademii Nauk, <http://inion.ru/resources/bazy-dannykh-inion-ran/> (dostęp: 29.12.2019).
- РГБ – Росийская государственная библиотека [Rosyjska Biblioteka Państwowa], <https://www.rsl.ru/> (dostęp: 29.01.2020).
- РНБ – Росийская национальная библиотека [Rosyjska Biblioteka Narodowa], https://primo.nl.ru/primo-explore/search?vid=07NLR_VU1 (dostęp: 29.01.2020).

Literatura

- Assis Rosa A. 2018. *Forms and Formats of Dissemination of Translation Knowledge*, w: L. D'hulst, Y. Gambier (red.), *A History of Modern Translation Knowledge: Sources, Concepts, Effects*, Amsterdam: John Benjamins, s. 203–213.
- Bednarczyk A. 2000. *Przekładoznawcze zmagania polskiej rusycystyki*, w: B. Stempczyńska, P. Fast (red.), *50 lat polskiej rusycystyki literaturoznawczej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 119–140.
- Bednarczyk A. 2016. *Zmagania z przekładem w przestrzeni rosyjskojęzycznej. Teoria i praktyka w ewolucji*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Colombo A. 2019. *Intersections between Translation and Book History: Reflections and New Directions*, „Comparative Critical Studies”, 16(2–3), s. 147–160.
- D'hulst L. 2018. *Transfer Modes*, w: L. D'hulst, Y. Gambier (red.), *A History of Modern Translation Knowledge: Sources, Concepts, Effects*, Amsterdam: John Benjamins, s. 135–142.
- Drawicz A. 1972. *Anna Achmatowa i Borys Pasternak jako tłumacze liryki polskiej*, w: B. Galster, K. Sierocka przy współudziale A. Piorunowej (red.), *Po obu stronach granicy. Z powiązań kulturalnych polsko-radzieckich w dwudziestolecie międzywojennym*, Wrocław: IBL i ZS PAN, s. 163–179.
- Garreaux J. 2009. *Tongue in Cheek*, „Washington Post”, 24 maja.
- Gile D. 2015. *Analyzing Translation Studies with Scientometric Data: From CIRIN to Citation Analysis*, „Perspectives: Studies in Translatology” 23(2), s. 240–248.
- Güttinger F. 1963. *Zielsprache. Theorie und Technik des Übersetzens*, Zürich: Manesse Verl.
- Holmes J. 1988. *The Future of Translation Theory: A Handful of Theses*, w: J. Holmes, *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*, Amsterdam: Rodopi, s. 99–102.
- Komissarov V. 1998. *Russian Tradition*, w: M. Baker, K. Malmkjær (red.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London – New York: Routledge, s. 541–549.
- Konefał E. 2019. *W poszukiwaniu metodologii badań metaprzekładoznawczych*, „Rocznik Przekładoznawczy” 14, s. 247–262.
- Kraskowska E. 2012. *Wstęp*, w: W. Bolecki, E. Kraskowska (red.), *Kultura w stanie przekładu. Translatologia – komparatystyka – transkulturowość*, Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna – Instytut Badań Literackich PAN, s. 5–12.

- Meynieux A. 1961. *Un exemple à suivre: Iou. D. Lévine et A. V. Féodorov: „Les écrivains russes parlent de la traduction (XVIIe – XXe siècles)”*, „Babel” 7(2), s. 85–87.
- Mounin G. 1962. *Le Traducteur entre les mots et les choses*, „Le Courrier de l’UNESCO” 4, s. 25–28.
- Paz O. 1975. *Sobre la traducción*, „El Correo de la UNESCO” 2, s. 36–40.
- Pym A. 1998/2014. *Method in Translation History*, London – New York: Routledge.
- Sapiro G. 2018. *What Factors Determine the International Circulation of Scholarly Books? The Example of Translations Between English and French in the Era of Globalization*, w: J. Heilbron, G. Sorá, T. Boncourt (red.), *The Social and Human Sciences in Global Power Relations. Socio-Historical Studies of the Social and Human Science*, Cham: Palgrave Macmillan, s. 59–93.
- Skibińska E. 2015. *Polish Translation Studies at the Turn of Centuries: Comments from the Scientometric Perspective*, „AUC Philologica. Translatologica Pragensia” IX(3), s. 113–126.
- Skoumal A. 1970. *Quelques remarques sur l’art de traduire*, „Babel” 16(2), janvier, s. 74.
- Snell-Hornby M. 2010. *Is Translation Studies Going Anglo-Saxon? Critical Comments on the Globalization of a Discipline*, w: D. Gile, G. Hansen, N.K. Pokorn (red.), *Why Translation Studies Matters*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 97–103.
- St André J. 2009. *History*, w: M. Baker, G. Saldanha (red.), *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London: Routledge, s. 133–136.
- Susam-Sarajeva Š. 2006. *Theories on the Move: Translation’s Role in the Travels of Literary Theories*, Amsterdam: Brill.
- Tryuk M. 2011. *Ile teorii przekładu w polskich tekstach translatorskich?*, w: A. Kukułka-Wojtasik (red.), *Translatio i literatura*, Warszawa: WUW, s. 327–340.
- Żmudzki J. 2009. *Problemy, zadania i wyzwania translatorski*, „Lingwistyka Stosowana” 1, s. 41–60.
- Аврамов В. 1966. *О книге Ж. Мунэна „Теоретические проблемы перевода”*, w: *Тетради переводчика* 3, s. 103–111.
- Ачкасов А. 2016. *Жанровые вопросы перевода*, „Вестник СПбГУ. Серия 9” 4, s. 5–17.
- Бузаджи Д.М. 2020. *Когда переводоведение было большим*, w: В.Н. Комиссаров, *Переводческие исследования. Избранные статьи. 1968-2005*, Москва: Р.Валент, s. 3–6.
- Бузаджи Д.М., Ланчиков В.К. 2012. *Скорбный список. О бедах современного русского переводоведения*, „Мосты” 4(36), s. 42–56.
- Ванников Ю.В. 1983. *Теория перевода в „Тетрадах переводчика”*, w: *Тетради переводчика* 20, s. 3–23.
- Власенко С. 2011. *Референция и референциальность в межъязыковом переводе: диахронический ракурс*, „Вестник Московского университета. Серия 22: Теория перевода” 1, s. 17–37.
- Галкина Н. (оргас.) 1973. Библиография: I. Советский Союз, w: *Мастерство перевода* 9, s. 491–507.
- Гарбовский Н.К. 2008. [От главного редактора], „Вестник Московского университета. Серия 22: Теория перевода” 1, s. 3–4.

- Гиллеспи С. 2018. *О переводимости „Московского дневника” Вальтера Беньямина. Критический взгляд из XXI века*, tłum. z ang. И. Казакова, „Логос” 28(1), s. 179–200.
- Горшкова В. (red.) 2014. *Кинодиалог. Образ – смысл – перевод. Коллективная монография*, Иркутск: МГЛУ ЕАЛИ.
- Золян С.Т., Абрамян К.Ш. (red.) 2007. *Лингвистические аспекты теории перевода (хрестоматия)*, Ереван: Лингва.
- Каде О. 1979. *К вопросу о предмете лингвистической теории перевода*, в: *Тетради переводчика* 16, s. 3–11.
- Калинин И.В. 1999. *Современное переводоведение Франции и Канады: Концептуально-историческое исследование*, praca doktorska, Москва.
- Книжник И. 2009. *Взгляд и нечто*, „Мосты” 4(24).
- Княжева Е.А. 2018. *Оценка качества перевода: история, теория, практика: монография*, Москва: ФЛИНТА.
- Комиссаров В. 1999. *Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых*, Москва: ЧеРо.
- Котовская А.Е., Токарева Г.А. 2018. *Анатомия перевода в диалогах переводчиков: монография*, Москва: Флинта.
- Куайн У.В.О. 2000. *Слово и объект*, tłum. z ang. А.З. Черняк, Т.А. Дмитриев, Москва: Практис–Логос.
- Левин Ю., Федоров А. (red.) 1960. *Русские писатели о переводе: XVIII–XX вв.*, Ленинград: Советский писатель.
- Липатова В. 2010. *Лингвопереводческие концепции американских переводоведов второй половины XX – начала XXI века*, praca doktorska, Москва.
- Маркс К., Энгельс Ф. 1961. *Сочинения*, т. 21, Москва: Политиздат, wyd. 2.
- Миронова Н.Н. 2018. *Памяти: Катарина Райс (1923–2018)*, „Вестник Московского университета. Серия 22: Теория перевода” 3, s. 124–127.
- Нелюбин Л.Л. 1997/2003. *Толковый переводческий словарь*, Москва: Флинта – Наука, wyd. 3.
- Нелюбин Л.Л., Хухуни Г.Т. 2018. *Наука о переводе (история и теория с древнейших времен до наших дней)*, Москва: Флинта, wyd. 4.
- Норец М.В. (red. nacz.) 2017. *Переводческий дискурс: междисциплинарный подход. Материалы I всероссийской научно-практической конференции*, Симферополь 27–29 апреля 2017 года, Симферополь: ИТ «АРИАЛ».
- Орёл М.А. 2009. *Стоп, машина!*, „Мосты” 4(24).
- От редакции*. 1963, в: *Тетради переводчика* 1, s. 3–4.
- Полотова О. 1999. *Концептуально-историческое исследование переводоведения в США*, praca doktorska, Москва.
- Прокопович С.С. 1978. *Адекватный перевод художественной прозы: возможен ли он? (К истории вопроса)*, в: *Тетради переводчика* 15, s. 75–81.
- Прокопович С.С. 1980. *Адекватный перевод или интерпретация текста?*, в: *Тетради переводчика* 17, s. 37–48.
- Ред. 1970. [nota redakcyjna w:] *Мастерство перевода* 7, Москва 1970, s. 477.

- Ремхе И. 2015. *Переводоведческий процесс в аспекте когнитивного моделирования: монография*, Москва: ФЛИНТА, wyd. 2.
- Розенцвейг В.Ю. 1985. *Журнал канадских переводчиков „Мета“*, w: *Тетради переводчика* 20, s. 91–102.
- Соколова Н. 2017. *Наукометрический подход как эффективный инструмент анализа современного состояния переводоведения*, „Вестник Московского университета. Серия 22: Теория перевода” 4, s. 58–69.
- Топер П. 2001. *Перевод в системе сравнительного литературоведения*, Москва: Наследие.
- Убоженко И. 2000. *Теоретические основы лингвистического переводоведения в Великобритании*, praca doktorska, Москва.
- 2014. *Зарубежное переводоведение. Великобритания*, Москва: Р.Валент.
- Хавес Б. (оргас.) 1973. *Библиография: II. Зарубежные страны*, w: *Мастерство перевода* 9, s. 508–525.
- Цвиллинг М.Я. 2009. *Нет повести запутанней в природе, чем повесть о машинном переводе*, „Мосты” 4(24).
- Чубаров И. 2011. *Перевод как опыт нечувственных уподоблений. Причины неудач переводов «Задачи переводчика» Вальтера Беньямина на русский язык*, „Логос” 5–6(84), s. 237–252.
- Энгельс Ф. 1987. *Как не следует переводить Маркса*, [tłum. z ang.], w: А. Клышко (red.), *Перевод – средство взаимного сближения народов*, Москва: Прогресс, s. 283–291.
- Эткинд Е. 1970. *Художественный перевод: искусство и наука*, „Вопросы языкознания” 4, s. 15–29.

Marta Kaźmierczak

ANEKS

Zachodnie teksty o tłumaczeniu w rosyjskich przekładach i omówieniach

(1) Artykuły³³, lata 50.–60. XX wieku

- G. Mounin – Мунен Ж., *Перевод точный, но точный ли?*, [пер./tłum.?³⁴], «В защиту мира» 71, апрель 1957, с. 66.
- G. Mounin – Мунен Ж., *Машины-переводчики*, [пер.?³⁴], «В защиту мира» 85, июнь 1958, с. 60–61.
- V. Yngwe – Ингве В., *Автоматический перевод с одного языка на другой при помощи машин*, пер. с англ., [в:] *Теория передачи сообщений*, Физматгиз, Москва 1957, с. 255–259.
- J. Bar-Hillel – Бар-Хиллел И., *Будущее машинного перевода*, «Филологические науки» 4, 1962, с. 203–206.
- A. Kurella – Курелла А., *Теория и практика перевода*, пер. М. Танер, ред. М. Лорие, [в:] *Мастерство перевода*, Москва 1959, с. 407–437. [Przedruk w: *Перевод – средство взаимного сближения народов*, ред. А. Клышко, Прогресс, Москва 1987, с. 106–131, zob. lista 4].
- A. Meunieux – Меньё А., *Пример, достойный подражания* [Un exemple à suivre], пер. М. Лорие, [в:] *Мастерство перевода*, Москва 1963, с. 225–230.
- E. Cary – Кари Э., *О переводе и о переводчиках во Франции*, пер. М. Лорие, [в:] *Мастерство перевода* 1964, Москва 1965³⁵, с. 429–463.
- V. Larbaud – Ларбо В., *Весы переводчика*, пер. М. Лорие, [в:] *Мастерство перевода* 1964, Москва 1965, с. 464–466.
- J. Tuwim – Тувим Ю., *Четверостишие на верстаке* [Czterowiersz na warsztacie, 1934], пер. А. Эппель, [в:] *Мастерство перевода* 1964, Москва 1965, с. 335–350.

³³ W niniejszym zestawieniu nagłówek „artykuły” oznacza pojedyncze teksty niewielkiej objętości, niestanowiące samodzielnych publikacji; może to być artykuł, esej, rozdział monografii czy krótka wypowiedź.

³⁴ Adresy bibliograficzne podawane są z największą możliwą dokładnością. Ewentualne braki i elipsy oznaczają, że danych informacji nie udało się ustalić.

³⁵ *Мастерство перевода* za określony rok często wychodziło z poślizgiem, stąd dwie rozbieżne daty – tu i niejednokrotnie dalej.

J. Levý – Левый И., *Две главы из книги «Искусство перевода»*, пер. Вл. Россельс, [в:] *Мастерство перевода* 1966, Москва 1968, с. 440–469.

(2) Artykuły, lata 70. XX wieku

E. Nida – Найда Ю., *Наука перевода*, пер. М. Маковский, «Вопросы языкознания» 4, 1970, с. 3–14.

B. Piek, [G.] Vaněšková – Илек Б., Ванечкова Г., *Заметки о русских изданиях Невзала*, пер. Ю. Молочковский, [в:] *Мастерство перевода* сб. 6³⁶, 1969, Москва 1970, с. 135–161.

B. Piek – Илек Б., *Вклад Иржи Левого*, пер. Вл. Россельс, [в:] *Мастерство перевода* сб. 6, 1969, Москва 1970, с. 393–405.

J. Levý – Левый И., *Состояние теоретической мысли в области перевода*, пер. Вл. Россельс, [в:] *Мастерство перевода* сб. 6, 1969, Москва 1970, с. 406–431.

J. Tuwim – Тувим Ю., *Две заметки*, пер. А. Эпель, [в:] *Мастерство перевода* сб. 7, 1970, Москва 1970, с. 461–476.

Разговор цитат, пер. Р. Горбовецкая, М. Зак, Н. Субботовская, [в:] *Мастерство перевода* сб. 7, 1970, Москва 1970, с. 477–486.

S. Florian – Флорин С., *Необходимое пособие*, пер. Н. Огнева, [в:] *Мастерство перевода* сб. 8, 1971, Москва 1971, с. 327–339.

A. Skoumal – Скоумал А., *Несколько замечаний об искусстве перевода*, пер. с фр. В. Дмитриев, «Вопросы литературы» 2, 1971, с. 238–239.

O. Uličná – Улична О., *О переводчике, поэте и... критике*, пер. с чешс. Вл. Россельс, [в:] *Мастерство перевода* сб. 10, 1974, Москва 1975, с. 299–318.

A. Drawicz – Дравич А., *Польская поэзия в переводах Анны Ахматовой и Бориса Пастернака*, пер. с польск. К. Старосельская, [в:] *Мастерство перевода* сб. 11, 1976, Москва 1977, с. 183–207.

M. Sibinović – Сибинович М., *Из истории поэтического перевода в Югославии*, пер. с сербскохор. Т. Вирта, [в:] *Мастерство перевода* сб. 11, 1976, Москва 1977, с. 208–230.

C. Montella – Монтелла К., *Замечания о русских переводах Боккаччо*, пер. с итал. П.С. Пантюхин, [в:] *Тетради переводчика* 15, Москва 1978, с. 23–31.

(3) Publikacje książkowe, lata 50.–80.

Machine Translation of Languages, ed. W.N. Lock, A.D. Booth, New York 1955 – *Машинный перевод. Сб. н. тр.* Пер. с англ. Т.Н. Молошна, В.А. Пурто, Изд-во лит. на иностр. языках, Москва 1957.

³⁶ Tomy były eksplicytnie numerowane dopiero od tego roku, stąd rozbieżności w zapisie w porównaniu z poprzednim blokiem aneksu.

- Автоматический перевод: сборник статей*, пер. с англ., итал., нем., фр., ред. и предисл. О.С. Кулагина, И.А. Мельчук, Прогресс, Москва 1971.
- J. Levý, *Umění překladau*, 1963 – Левый И., *Искусство перевода*, пер. Вл. Россельс, «Прогресс», Москва 1974.
- Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*, ред. В. Комиссаров, Международные отношения, Москва 1978.
- А. Роровић, *Teória umeleckého prekladu*, 1975 – Попович А., *Проблемы художественного перевода*, ред. П.М. Топер, пер. со словац. И.А. Бернштейн, И.С. Чернявская, Высшая школа, Москва 1980.
- А. Lišova *Увод в общата теория на перевода*, 1981 – Лилова А., *Введение в общую теорию перевода*, ред. П.М. Топер, пер. с болг. Л.П. Лихачева, Высшая школа, Москва 1985.

(4) Artykuły, lata 80.–90.

- Художественный перевод. Вопросы теории и практики*, ред. Н. Бажан и др., Изд. Ереванского ун-та, Ереван 1982.
- J. Holmes – Холмс Дж. С., *Будущее теории перевода: несколько тезисов* [The Future of Translation Theory: A Handful of Theses], пер. с англ. В. Гольшев, с. 221–226.
- A. Lefevre – Лефевр А., *О специфичности литературного перевода: конечный результат важнее процесса*, пер. с англ. И. Гурова, с. 85–95.
- E. Osers – Озерс Э., *Некоторые аспекты перевода русской поэзии на английский язык*, пер. с англ. В. Гольшев, с. 167–173.
- Перевод – средство взаимного сближения народов. Художественная публицистика*, ред. А. Клышко, Прогресс, Москва 1987.
- G. García Márquez – Гарсиа Маркес Г., *Эти бедняги переводчики*, пер. С.Б. Плахтинский, с. 203–206.
- M. Guidacci – Гвидаччи М., *Не переводить стихов, которые не желают, чтобы их переводила*, пер. Г.П. Киселев, с. 206–207.
- R. Mussari – Муссари Р., *Во имя света*, пер. Г.П. Киселев, с. 208–209.
- R. Daglish – Даглиш Р., *Переводя «Тихий Дон»*, пер. Е. Лидина, с. 468–472.
- D. Đurišin – Дюришин Д., *Посредническая функция художественного перевода*, пер. И.А. Богданова, с. 166–172.
- G. Mounin – Мунен Ж., *Переводчик, слово и понятие*, с. 136–141.
- O. Paz – Пас О., *Перевод*, с. 159–166.
- Поэтика перевода*, ред. С.Ф. Гончаренко, Радуга, Москва 1988.
- E. Osers – Озерс Э., *Некоторые проблемы перевода русской поэзии на английский язык*, пер. Д. Кузнецова, с. 112–123.
- F. Miko – Мико Ф., *Передача звучания при переводе лирической поэзии*, пер. Д. Кузнецова, с. 124–136.
- V. Nochel – Хохел Б., *Время и пространство в переводе*, пер. Д. Кузнецова, с. 152–171.

- A. Sandauer – Сандауер А., *Заботы переводчика*, пер. Э. Гессен, с. 172–179.
- J.E. Zúñiga Amaro – Суньи́га Х.Э., *Заметки о трудностях переводчика*, пер. Н. Матяш, с. 198–204.
- E. Coseriu – Косериу Э., *Контрастивная лингвистика и перевод (их соотношение)*, пер. Б.А. Абрамов, [в:] *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. XXV, Москва 1989, с. 63–81.
- J. Ortega y Gasset – Ортега-и-Гассет Х., *Нищета и блеск перевода*, пер. Н. Кротовская, [в:] Ортега-и-Гассет Х. *«Дегуманизация искусства» и другие работы: Эссе о литературе и искусстве*. Сб. пер. с исп., Радуга, Москва 1991, с. 518–542.
- A. Ramies Bertrán – Памие́с Бертра́н А., *Роль ритма в теории литературного перевода*, пер. с исп. Е. Табаков, [в:] *Язык – поэтика – перевод. Сборник научных трудов*, вып. 426, МГЛУ, Москва 1996, с. 130–150.
- E. Nida – Найда Ю., *Изоморфные связи и эквивалентность в переводе*, [в:] *Перевод и коммуникация*, ред. А.Д. Швейцер и др., Ин-т языкознания РАН, Москва 1997, с. 117–129.

(5) Recenzje zagranicznych prac przekładoznawczych

(recenzowana pozycja — autor i adres wydawniczy rosyjskiej recenzji)

- E. Cary, *La traduction dans la monde moderne*, Université de Genève 1956 — П. Антокольский, *Эдмон Кари. «Перевод в современном мире»*, [в:] *Мастерство перевода* 1959, Москва, с. 456–459.
- T. Savory, *The Art of Translation*, London 1957 — И. Кашкин, *Теодор Савори. «Искусство перевода»*, [в:] *Мастерство перевода* 1959, Москва, с. 460–464.
- J. Levý, *České teorie překladu*, Praha 1957 — А. Федоров, О. Трофимкина, *Чешские теории перевода*, [в:] *Мастерство перевода* 1962, Москва 1963, с. 435–444.
- G. Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris 1963 — В. Аврамов, *О книге Ж. Мунэна «Теоретические проблемы перевода»*, [в:] *Тетради переводчика* 3, 1966, с. 103–111.
- — А. Федоров, *Жорж Мунен. «Теоретические проблемы перевода»*, [в:] *Мастерство перевода* 1966, Москва 1968, с. 470–476.
- J.C. Catford, *A Linguistic Theory of Translation*, Oxford–London 1965 — В. Аврамов, *О работе Дж. Кэтфорда «Лингвистическая теория перевода»*, [в:] *Тетради переводчика* 6, 1969, с. 99–106.
- E. Nida, *Towards the Science of Translating*, Leiden 1964 — В. Комиссаров, *На пути к созданию науки о переводе*, [в:] *Тетради переводчика* 8, 1971, с. 117–125.
- D. Seleskovitch, *L'interprete dans les conferences internationales*, Paris 1968; Н.С. Барик „A Study of Simultaneous Interpreting” (U of South Carolina 1969) — С. Чернов, *Теория без эксперимента и эксперимент без теории*, [в:] *Тетради переводчика* 10, 1973, с. 102–110.

(6) Recenzje zagranicznych czasopism

- Rec. pisma „Babel” – И. Черняк, *Журнал «Вавилон» (информационный обзор)*, [в:] *Мастерство перевода* 1959, Москва, с. 450–455.
- Rec. pisma „Meta” – В.Ю. Розенцвейг, *Журнал канадских переводчиков «Мета»*, [в:] *Тетради переводчика* 20, 1985, с. 91–102.

(7) Omówienia, ujęcia problemowe koncepcji

- Р.А. Будагов, *Джованни Верга о художественном переводе*, [в:] *Историко-филологические исследования*, сб. статей к 75-летию акад. Н.И. Конрада, ред. М.Б. Храпченко, Наука, Москва 1967, с. 37–40.
- В.В. Бибихин, *Джордж Стайнер. «После Вавилона: аспекты языка и перевода»*, «Общественные науки за рубежом. Реферативный журнал. Сер. 6: Языкознание» 4, 1974 [sic], Москва, с. 22–29. [Przedruk w: Дж. Стайнер, *После Вавилонского смешения*. Москва 2020, zob. lista 10].
- В.Ф. Самсонов, *К анализу гипотезы Куайна о неопределенности перевода*, [в:] *Тетради переводчика* 16, 1979, с. 21–29.
- Д.И. Ермолович, *В поисках критерия эквивалентности. О концепции Питера Ньюмарка*, [в:] *Тетради переводчика* 23, 1989, с. 15–23.
- Вопросы истории перевода*, ред. В. Комиссаров и др., МГПИИЯ, Москва 1989.
- Г.Т. Хухуни, *Русская и западноевропейская переводческая мысль (основные тенденции в развитии до начала XX в.)*, Изд-во ТГУ, Тбилиси 1990.

(8) Teksty o niepewnym statusie: przekłady lub oryginały

- О. Kade – Каде О., *К основным положениям теории осмысления перевода как человеческой деятельности*, [в:] *Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков*. Материалы Всесоюз. науч. конф., МГПИИЯ, Москва 1975, ч. 1, с. 35–44.
- А. Neubert – Нойберт А., *Переводоведение с точки зрения социолингвистики*, [в:] *Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков*. Матер. Всесоюз. науч. конф., МГПИИЯ, Москва 1975, ч. 1, с. 56–61.
- А. Liłowa – Лилова А., *Переводческий бум, «Курьер Юнеско»* 8, август 1983, с. 29–31.
- К. Клауду – Клауди К., *«Смутные места» в переводах, или лингвистическое обоснование редакторских правок*, [в:] *Перевод и коммуникация*, ред. А.Д. Швейцер и др., Ин-т языкознания РАН, Москва 1997, с. 179–182.
- Г. Маркусси – Маркуччи Дж., *Некоторые теоретические и практические наблюдения над русскими переводами Л. Пиранделло*, [в:] *Четвертые Федоровские чтения. Университетское переводоведение*, вып. 4, С-Петербург 2003, с. 207–220.

- D. Gile – Жиль Д., *Трудности устного последовательного перевода: когнитивный аспект* / Д. Жиль, Е.В. Аликина / *Обучение иностранным языкам как средству межкультурной коммуникации и профессиональной деятельности*. Межвуз. сб. научн. тр., ред. Т.С. Серова и др., Изд-во Перм. гос. тех. ун-та, Пермь 2003, с. 300–304.

(9) Publikacje przeglądowe

- Комиссаров В., *Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых*, ЧеРо, Москва 1999.
 [Przedr. w: Комиссаров В., *Современное переводоведение. Учебное пособие*, Москва 2004, с. 179–316].
- Нелюбин Л., Хухуни Г., *История и теория зарубежного перевода*, М-во образования РФ / Моск. пед. ун-т / СигналЪ, Москва 1999 [2003: wyd. 3].
- Сорокина Э.А., *История зарубежного перевода. Учебное пособие для студентов-бакалавров направления «Лингвистика»*, МИИТ, Москва 2011.
- Раренко М. (ред.) *Основные понятия англоязычного переводоведения. Терминологический словарь-справочник*, ИНИОН РАН, Москва 2011.
- Убоженко И., *Зарубежное переводоведение. Великобритания*, Р.Валент, Москва 2014.

(10) Publikacje książkowe, 1998 rok–XXI wiek

- J. de Waard, E.A. Nida, *From One Language to Another: Functional Equivalence in Bible Translating*, 1986 – Ваард Я. де, Найда Ю.А., *На новых языках заговорают: Функциональная эквивалентность в библейских переводах*, пер. с англ. Е.Л. Алексеева, Е.Д. Савенкова, ред. А.А. Алексеев, Российское библейское общество, С-Петербург 1998.
- J. Derrida, *Des Tours de Babel*, 1985 – Деррида Ж., *Вокруг Вавилонских башен*, пер. В. Лапицкий, Академический проект, С-Петербург 2002. [Wznowienie: Machina, С-Петербург 2012].
- J. Catford, *A Linguistic Theory of Translation*, 1967 – Катфорд³⁷ Дж. К., *Лингвистическая теория перевода: Об одном аспекте прикладной лингвистики*, пер. с англ. В.Д. Мазо, УРСС, Москва 2004. [Wznowienie: ЛИБРОКОМ, Москва 2009].
- U. Eco, *Dire quasi la stessa cosa*, 2003 – Эко У., *Сказать почти то же самое. Опыты о переводе*, пер. с итал. А.Н. Коваль, Symposium / Печатный двор им. А.М. Горького, С-Петербург 2006. [Wznowienie: АСТ / Corpus, Москва сор. 2015].
- D. Robinson, *Becoming a Translator* (2nd ed.), 2003 – Робинсон Д., *Как стать переводчиком: введение в теорию и практику перевода*, пер. с англ. М. Скуратовская,

³⁷ Ewentualne rozbieżności w rosyjskiej transkrypcji nazwisk zachowuję za źródłami.

- Д. Туганбаев, Н. Шахова, Кудиц–Образ, Москва 2005 [Wznowienia: Кудиц-Пресс, Москва 2007; С-Петербург 2007].
- E. Prunč, *Entwicklungslinien der Translationswissenschaft. Von den Asymmetrien der Sprachen zu den Asymmetrien der Macht*, Berlin 2007, 2012 – Прунч Э., *Пути развития западного переводоведения. От языковой асимметрии к политической*, пер. с нем. О. Боковая, О. Кашкина, С. Семочко, С. Архипов, В. Шубин, науч. ред. Н.И. Рейнгольд, «Р.Валент», Москва 2015.
- A. Рум, *Exploring Translation Theories* (2nd ed.), 2014 – Пим Э., *Теоретические парадигмы в переводоведении*, пер. с англ. Т.А. Казакова, науч. ред. А.В. Ачкасов, СПбГУ, С-Петербург 2018.
- D. Bellos, *Is That a Fish in Your Ear?*, 2011 – Беллос Д., *Что за рыбка в Вашем ухе? Удивительные приключения перевода*, пер. Н. Шахова, КоЛибри [и др.], Москва [и др.] 2019 [por. lista 15].
- G. Steiner, *After Babel*, 1975 – Дж. Стайнер, *После Вавилонского смешения. Вопросы языка и перевода*, пер. В. Фролов, МЦНМО, Москва 2020.

(11) XXI wiek – artykuły (wybór)

- F. Schleiermacher – Шлейермахер Ф., *О разных методах перевода*. Лекция, прочитанная 24 июня 1813 г. [Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens], пер. Н.М. Берновская, ред. А.Л. Борисенко, А. Зиновьева, «Вестник Московского университета Серия 9: Филология» 2, 2000, с. 127–145.
- P. Risseur – Рикер П., *Парадигма перевода*. Лекция, прочитанная на факультете протестантской теологии в Париже в октябре 1998 года [Le paradigme de la traduction], пер. М. Эдельман, «Русский Журнал» 2 ноября 2000, www.russ.ru/ist_sovr/sumerki/20001102.html [dostęp: 29.01.2020].
- W. Benjamin – Беньямин В., *Задача переводчика* [Die Aufgabe des Übersetzers], пер. с нем. Н. Берновская, [в:] Беньямин В., *Озарения*, Мартис, Москва 2000, с. 46–57.
- Беньямин В., *Задача переводчика*, пер. А. Антоновский, «Философско-культурологический журнал «Z» » 3, 2000. МГУ, Москва.
- Беньямин В., *Задача переводчика*, пер. с нем. И. Алексеева, [в:] Беньямин В., *Маски времени. Эссе о культуре и литературе*, Symposium, С-Петербург 2004, с. 27–46.
- Беньямин В., *Задача переводчика*. Предисловие к переводу *Tableaux Parisiens* Бодлера, пер. Е. Павлов, [в:] Беньямин В., *Учение о подобии: медиаэстетические произведения*, пер. с нем.: И. Болдырев и др., Издательский центр РГГУ, Москва 2012, s. 254–270. Zob. także przedruk na: <http://kassandrion.narod.ru/commentary/11/6ben.htm> [dostęp: 29.01.2020].
- W. Quine – Куайн У.В.О., *Ещё раз о неопределённости перевода* [Indeterminacy of Translation Again, 1987], пер. В. Суворцев; пер. П. Куслий, «Логос» 2 (47), 2005, с. 28–41.
- M. Ballard – Балляр М., *К основаниям реалистической методологии в науке о переводе / Éléments pour une méthodologie réaliste en traductologie*, пер. Н. Татарчук,

- науч. ред. О.И. Костикова, «Вестник Московского ун-та. Серия 22: Теория перевода» 1, 2008, с. 48–81.
- M. Ballard – Балляр М., *Пословица и перевод / Proverbe et traduction*, [пер.?), «Вестник Московского ун-та. Серия 22: Теория перевода» 2, 2009, с. 38–62.
- M. Ballard – Балляр М., *О пересмотре понятия единицы перевода*, пер. с фр. В.Е. Горшкова, [в:] *Перевод в эпоху постмодерна*, ред. В.Е. Горшкова, ИГЛУ, Иркутск 2009, с. 120–131.
- R. Garderes – Гардер Р., *История военных переводчиков во Франции / Historique des «interprètes militaires» français*, пер. Е. Грибановская, А. Макшанцева, ред. Н. Гарбовский, «Вестник Московского ун-та. Серия 22: Теория перевода» 2, 2010, с. 54–73.
- A. Guillaume – Гийом А., *Перевод в Средние века: чехарда смыслов / La traduction médiévale sens dessus dessous*, пер. Д. Баландина, Ю. Коренева, науч. ред. О. Костикова, «Вестник Московского ун-та. Серия 22: Теория перевода» 1, 2011, с. 38–66.
- P. Risseur – Рикёр П., *Вызов и счастье перевода [Défi et bonheur de la traduction]*, пер. с фр. М. Бендет, «Логос» 5–6 (84), 2011, с. 148–156.
- A. Vermau – Берман А., *Испытание чужим. Культура и перевод в романтической Германии [L'Épreuve de l'étranger, 1984]*, пер. с фр. М. Бендет, «Логос» 5–6 (84), 2011, с. 92–113.
- H. Meschonnic, J.-R. Ladmiral – Мешонник А. / Ладмираль Ж.-Р., *Поэтика.../Теоремы... перевода [Poétique de.../Théorèmes pour... la traduction, 1981]*, пер. с фр. Д. Голобородько, «Логос» 5–6 (84), 2011, с. 72–91.

(12) Artykuły – przykład pisma filologicznego: «Вестник С-Петербургского ун-та. Серия 9» 4, 2016

- E. Balcerzan – *Горизонты искусства перевода в литературной коммуникации*, пер. с польск. А. Бабанов [Horizons of the art of translation in literary communication]³⁸, с. 18–30.
- S. Bassnett – *Истоки и развитие переводоведения в 1975–2016 гг.*, пер. с англ. Т. Казакова [The origins and development of Translation Studies 1975–2016], с. 31–44.
- Y. Gambier – *Перевод и переводоведение на перекрестке цифровых технологий*, пер. с англ. Т. Алексейцева [Translation and TS at the crossroads of digital communications], с. 56–74.
- N. Pokorn – *Перевод на иностранный язык в подготовке и профессиональной деятельности переводчика*, пер. с англ. Т. Казакова [Translation into L2: not a shameful but a valid practice in the market and the classroom], с. 86–99.

³⁸ Титулы английские pochodzą z rosyjskiej publikacji, nie są w tym wypadku tytułami oryginałów; por. przypis 23 w tekście głównym artykułu.

(13) Artykuły – w piśmie „Мосты”

- C. Flick – Флик К., *О чем обычно спрашивают переводчика*, пер. Н. Шахова, «Мосты» 1, 2004, с. 56–60.
- J. Garreaux – Гарро Дж., *Язык твой – друг мой*, пер. Н.Г. Шахова, «Мосты» 4 (24) 2009, с. 45–49.
- C. Kelly – *Свободное маневрирование в заданном пространстве*. Интервью с Катриной Келли. Подготовил Д.Г. Шаталов, «Мосты» 3 (27) 2013, с. 17–23.
- K. Leeder – *Перевод – это предприятие, требующее изрядной скромности и смелости*. Интервью с Карен Лидэр. Подготовил Д.Г. Шаталов, пер. Е.Ю. Харина, Д.Г. Шаталов, «Мосты» 1 (37) 2013, с. 3–12.
- H. Belloc – Беллок Х., *О переводе*. Вступительная статья *Мистер Х. Беллок* – В.И. Фролов, «Мосты» 2 (38) 2013, с. 25–31.
- M. Frühauf – Фрюауф М.В., *Из мастерской переводчика: Языковые и (меж)культурные проблемы перевода поэтических текстов с китайского языка на немецкий*, пер. С.М. Кибардина, «Мосты» 3 (51) 2016, с. 22–30.
- J. Harmer, L. Burian – *Интервью с Джеколин Хармер и Лорой Бьюриан*. Подготовил и перевел Д.М. Бузаджи, «Мосты» 1 (53) 2017, с. 4–13.
- D. Seleskovitch, M. Lederer – Селескович Д., Ледерер М., *От опыта к концепции*, пер. К.С. Фёдорова. Вступительная статья *О научном наследии Даницы Селескович* – К.С. Фёдорова, «Мосты» 3 (59) 2018, с. 24–29.

(14) Publikacje branżowe o profilu praktycznym

Переводческие технологии для Европы [Human language technologies for Europe, 2006, project manager Gianni Lazzari]: доклады, пер. с англ. Э.Г. Азгальдов, предисл. В. Рединг, И. Фигель, рук. проекта: Дж. Лаццари; ред. и предисл. к рус. изд.: Е.И. Кузьмин, Е.В. Плыс, Междунар. центр библиотечного сотрудничества, Москва 2008.

«Профессиональный перевод и управление информацией» 2008–2016 [„MultiLingual Computing & Technology”; „Teworld”].

(15) Artykuły – w czasopiśmie „Иностранная литература” (2017–2019)

- S. Sontag – Сонтаг С., *Мир как Индия [The World as India, 2002]*, пер. В. Гольшев, «Иностранная литература» 7, 2017.
- H. Böll – *Речь на открытии Европейского центра переводчиков в Штралене [przemówienie, 24.04.1985]*, пер. А. Кукес, «Иностранная литература» 12, 2017.
- G. Nivat – Нива Ж., *Всеядный перевод: Гейне и Байрон в русской поэзии*, пер. М. Анненская, «Иностранная литература» 7, 2018, с. 242–256.

- D. Bellos, *Is That a Fish in Your Ear?* – Беллос Д., *Что за рыбка в Вашем ухе? Удивительные приключения перевода*, пер. Н. Шахова, «Иностранная литература» 4, 2019, с. 256–271 [por. lista 10].
- P. Ricœur, *Sur la traduction*, 2004 – Рикёр П., *Переход: перевести непереводимое* [Un « passage » : traduire l'intraduisible], пер. М. Бендет, «Иностранная литература» 9, 2019, с. 243–250.